

BARTHOLOMAEIDES LÁSZLÓNAK, az ochtinai egyház lelkészének EMLÉKEZETE,

aki a gömöri ágostai hitvallású szeniorátusnak pályája végén szeniorja lett és az ugyanilyen nevű, Kis-Honttal törvényileg egyesített híres vármegyének 1808 és 1809 körül történetírója volt, aki életét 1825. április 18. napján végezte be,

avagy

a BARTHOLOMAEIDES család történeti feljegyzésekkel illusztrált leszármazása,

különös tekintettel a gömöri ágra.

Írta és atyja hamvainak szentelte BARTHOLOMAEIDES JÁNOS LÁSZLÓ, korábban a gömöri ágostai hitvallású **szeniorátus** tagja, 1825-től már a nógrádi uhorszkai gyülekezet elöljárója.

Pest, Petrózai Trattner János Mátyás betűivel

1828.

Kérdezd negyedik nagyapámat,
s nem mindjárt, de tudom. De ha hozzá kérdezel egyet
s még egyet, már „Föld-fia” az.
(Persius VI. 57.¹)

¹ Muraközy Gyula fordítása

A tekintetes és tisztelendő ágostai hitvallású
Gömöri, Kis-Honti és Nógrádi
Szeniorátusoknak², különösen
tekintetes és nemzetes
ifjabb DRASKÓCZI SÁMUELnek,
több vármegye törvényszéke főesküdtjének,
híres Gömör vármegye rendes szolgabírájának,
a Rozsnyói Nemzeti Iskola fő
felügyelőjének,
legkegyesebb urainak és támogatóinak
tisztelete jeléül szívesen ajánlja
a Szerző.

² Esperesség, kb. a római kat. egyházmegye megfelelője. A továbbiakban is a fenti módon fordítom, ahogy a *senior*-t is szeniornak (esperes) és a *conseniort* is konszeniornak (alesperes).

Híres és tisztelendő szeniorátus, tekintetes és nemes uram!

Én, aki Gömörben nemcsak születtem, hanem nevelkedtem is, és – mivel a közkívánat úgy parancsolta – visszatérésem idejétől több külföldi egyházban, sőt szeniorátusban szolgáltam egészen 1825-ig, 38 éves koromig;

aki atyám révén és őseimtől kezdve, akik a Kis-honti evangélikus egyházakban száz éve és még régebben tevékenykedtek, leszármazottjukként jól tudom, hogy sokkal tartozom a Kis-honti vidéknek;

aki (mivel a Gondviselés úgy rendezte) kicsit több mint két éve a nógrádi szeniorátus tagja lettem;

végül aki mindeddig, tekintetes és nemes uram, a te páratlan jóindulatoddal dicsekedhettem, jelen kis munkám kiadását pedig nagyrészt a Te adakozásod érdemének kell hogy tudjam;

ugyan kinek ajánlhatnám készségesebben jelen gyatra munkámat (mely nem saját érdememből, de annál inkább – amint híres Gömör vármegye Közösségének itt csatolt másolata tanúsítja – nagyra becsülendő kegyből kerül sajtó alá) mint a Ti számomra mindig tisztelendő neveteknek?

Amit míg nagyon is, a hála minden érzésével megteszek, Nektek, akik akartátok, hogy apa és fia akár megszülessen, akár nevelkedjen, akár támogatást kapjon Közöttetek, ahogy apám részéről is méltó, az ő és saját nevemben újból és újból hálát adok Neked, szeretett Nógrádom!, elhatározva, hogy kebeledben csendben élem le életem, a Te Szeniorátusod törvényeinek engedelmességgel adózom, annak előljáróit tisztelem, tagjait és testvéreimet szeretem, baráti jobbjomat nyújtom; végül pedig, tekintetes és nemes uram, Neked és Tiednek a jövő időkben annyival inkább tisztelője óhajtok lenni, amennyivel inkább kérem, hogy a Te új tevékenységi körödben (tudniillik a nem oly rég megalapított híres Rozsnyói Nemzeti Gimnázium főfelügyelőjeként) az anyanyelv műveléséért minden derék ember óhajára tett erőfeszítéseidet a legnagyobb siker koronázza, Téged pedig – szeretett özvegy Atyáddal, kedves feleségeddel, (született Újházy) Klementinával, valamint két fiaddal, Gyulával és Lászlóval, akik az állam hasznára növekedjenek – a Háromszor Legjobb és Legnagyobb Isten tartson meg a lehető legtovább épségben.

Írtam Uhorszkán, 1827. október 1-jén én,

a Ti nevetek odaszánt tisztelője és védnöke

Bartholomaeides János László

az Uhorszkai evangélikus egyház lelkésze

Másolat.

Tekintetes Vármegye³, tekintetes alispán úr, felette kegyes Urak és támogatóim!

Miközben a legnagyobb alázattal törekszem a Tekintetes Vármegye közösségének átnyújtani jelen levelemhez eredetiben csatolva ezt a réztáblát s belevésve híres Gömör vármegye térképét avagy ábráját, egyszersmind fel merem tenni a kérdést: vajon nem igazságos dolog-e egyrésztől hogy az említett rézbe metszett térképet (a többi dolog előtt, melyek a Tekintetes Vármegyét a lehető leginkább megilletik) visszaadni, másrésztől pedig hogy ilyen helyen, tudniillik a Tekintetes Vármegye archívumában, megőrzésének legillőbb és legalkalmasabb helyén nyerjen elhelyezést és lakóhelyet, ahol magánkézből kiszabadulva megőrizhetik az Utókornak és a Nyilvánosságoknak?

S teszem ezt nem valamiféle vaskos érdektől vezérelve, noha nem akarnám tagadni, hogy érdekemben áll e lépés, ám javamra kell írni: derék érdek ez, méltó őhöz és fiához.

Tudniillik mint számomra hamvaiban is kedves Atyámnak fia úgy próbálom leróni kötelességemet, hogy megpróbálom Életrajzát (Neki, aki míg élt, nem csekély mértékben kimagaslott az irodalom terén, és elsősorban a *Híres Gömör vármegye történelmi, földrajzi és statisztikai nevezetességei*⁴ szerzőjeként) nyomtatásban megjelentetni, hogy az Elhunyt jó barátai közt szétoszthassam.

E célból, és bizony az Elhunyt verejtékéből is gyűjtöm a szükséges pénzt; e célból nem veszem lelkiismeretemre és nem pirulok az említett réztáblát és a belé metszett Térképpel odaajándékozni és felajánlani a Tekintetes Vármegyének, teljesen megbízva a Tekintetes Vármegye nagylelkűségében és nagyvonalúságában.

Amit miközben jelen soraimmal maradéktalanul megteszek, egyszersmind kinyilvánítom, hogy az említett mű, *A Felső-magyarországi híres Gömör vármegye történelmi, földrajzi és statisztikai nevezetességeinek* (melyhez tartozik az előbbi Térkép) néhány eladó példánya még megvan vagy tekintetes Ochtinai Márton János esküdtnél vagy nálam.

Maradok a Tekintetes Vármegye megtapasztalt kegyeinek és szívességeinek odaadó és legalázatosabb tisztelője és védence

Bartholomaeides János László

a Nógrád megyei Uhorszkán, 1827. március 10-én.

A benne megjelöltnek emlékirata a törvényileg egyesített híres Gömör és Kis-Hont vármegyék nemes közösségének nagykegyességű uraihoz.

³ Szó szerint „híres közösség” (*inclita universitas*), ti. a vármegye nemeseinek közössége, a korabeli bevett magyar fordítása azonban a fönti volt.

⁴ *Notitiae Incliti Comitatus Gömöriensis Historico, Geographico, Statisticae*. A továbbiakban a latin címetek a fellelhetőség érdekében meghagyom eredetiben, fordításukat vagy tartalmukat lábjegyzetben hozom.

Olvastatott az 1827-ik Esztendő Szent Iván Hava 5-dik's több következett Napjain Pelsűtzön tartatott Köz-Gyűlésben.

Végezés.

Kedvessen vévén ezen Megyének Rendei a' Folyamodó által ajánlott Táblát, Nékie érette 250. b. v. Rfkat⁵, az Házi Pénz Tárbúl ki rendeltek, azon Táblának Gondviselését, a' Levél Tárnokra bízván. Kőlt mint fent.

Feljegyzette V(ice). Notárius

Kende Sándor m.k.

A Bartholomaeidák gömöri ágának leszármazási táblázata.

Eördegh Barholomaeus⁶ nemzette

Névtelent, aki e családból először lett evangélikus pásztor, és fölvette az atyai nevet. Azt hiszem ő volt az atyja

Sámuelnek, aki 1580 körül apja kezeírásából átmásolta szentbeszédeit. Az ő fia volt

Béli⁷ László, aki Paluch Katalintól nemzette

az ivancsi Jánost, akitől Gallfy Barbarától származott

a kövi és klenóci Jónás, akitől megint csak Chmellius Katalin révén

a pokorági és klenóci János, apja a Turdely Zsuzsannától született

kraskói és klenóci Dániel lelkésznek, aki Kubinyi Erzsébettől nemzette

az ochtinai László lelkészt, aki Marton Katalinnal nemzette

az uhorszkai János Lászlót, akinek Geduly Zsuzsannától született

János Teodóz, László Bohuslaus, Károly Apollóniusz és Gyula Bertalan⁸.

⁵ rajnai forintokat; előtte a rövidítést nem tudom feloldani.

⁶ Bertalan

⁷ Belensis

⁸ Carolus Apollonius; Julius Bartholomaeus

Ugyanez a tábla az oldalágakkal kiegészítve⁹

Eördegh Bertalan nemzette

Névtelent, aki fölvette a Bartholomaeides vezetéknevet, és nemzette

Sámuel, aki 1580-ban átírta a szentbeszédeket. Ő volt az apja

Mártonnak, akinek ma élő utódait elérni nem tudom.

a béli Lászlónak, aki nemzette

az iváncsi Jánost, atyját

Sámuelnek és Jánosnak

Tamásnak

Jeremiásnak

Jónásnak

akiknek utódai Nógrádban és Pesten élnek;

akit lelkészként a horvátok öltek meg;

aki Breznón és Jolsván élt;

a kövi és klenóci lelkésznek.

Ő Chmellius Katalinnal nemzette

Jánost,

Dánielt, akit

Sámuel és

Jónást, aki először

először pokorágyi, majd klenóci

Eperjesen elvitt a pestis.

Először rektor Klenócon, azután

intéző volt, majd magánemberként élt

pásztor és szenior, akinek fia Turdély Zsuzsannától

ülnök; Tiszolcon lakott.

Tiszolcon és *Pilán*.

Sámuel,

Dániel és

János.

tanuló ifjúként halt meg.

apja utódja Klenócon, majd Karaszkon lelkész.

Breznói polgár volt, fiúutód nélkül halt meg

Ő Kubinyi Erzsébettel nemzette

Lászlót, ochtinai pástort

Dánielt, aki ez időben

aki Márton Katalinnal nemzette

rektor Komlóson, Békésben; gyermektelen.

János Lászlót, először kövi,

Pál Polikárpot, aki gyermekkorában meghalt.

ez idő tájt uhorszkai előljárót, Geduly Zsuzsanna révén atyját

János Teodóznak, László Boleszlávnak, Károly Apollóniusznak és Gyula Bertalannak.

⁹ Ez az oldal nem formázható át, mert szétcsúszna a tábla. A szöveg sok egyéb adattal és személlyel gazdagítja még a fenti ábrát.

A Bartholomaeidák nemzetsége azon evangélikus családok sorából való, amelyek Magyarországon számos művelt és mindkét katedrán tanító tagokat neveltek. (1.) Eredetüket Túróc vármegyébe vezetjük vissza, amely sok értelmiségi szülőhelye (2.), így az Eördegh-ök nemes családjáé is. (3.) Úgy kellett azonban lennie, hogy e kis ág már korán el lett választva¹⁰ és elkülönült a törzsoktól, aminthogy már 1580-ban is Bartholomaeides névvel jelölték és a következő évszázadban házasodhatott a fő ággal (4.).

A Bartholomaeidák közül az első az az evangélikus lelkész, aki Eördegh Bertalantól született, ám családnevét – mely úgy gondolta, állásához és hivatalához nem illik – elhagyva úgy akarta, hogy atyjáról nevezzék őt. (5.) Ő 1580 előtt élt, és aligha kétséges, hogy ő maga az¹¹, akinek sajátkezű írásából fia leírta a mindmáig fennmaradt szentbeszédeket. (6.) Hogy mi volt a neve és hol gyakorolta szolgálatát, máig sem tudjuk.

Az ő fia, szintén szent hírnök¹², az írásgyűjteményben, melyről most volt szó, saját nevét rendre csak kezdőbetűivel (S. B. T.) jelölte, melyeket én magam „trebostovói Bartholomaeides Sámuel” alakban vélek helyesnek. (7.) E férfiú 1580-ban már olyan életkorban és helyzetben volt, hogy szükségesnek tartotta az apjától és másoktól kéziratban rá maradt szentbeszédek saját használatra való átírását. Ugyane dokumentum szerint 1627-ig élt és úgy tűnik, Németlipcsén, Szielnichen, Tornán és Trebostovóban látott el szent szolgálatot.

Úgy tűnik, két fia volt, úgymint Márton és László, akik együtt látogatták a nagyőri¹³ iskolát, és feltűnnek azok közt, akik versekkel siratták meg Horváth Gergely és felesége halálát. Lásd erről az 1597-ben Bártfán jegyzett irományt¹⁴ a 4.-ben¹⁵ e cím alatt: „A nagyőri gimnázium könnyei nagyságos, nemzetes és hasonlíthatatlan stb. Horváth Gergely stb. úr, illetve nemzetes és igen nemes Zsembery Eufrozina úrnő korai halálán stb.”

Ez a Márton két epigrammával búcsúztatta el patrónusát; mindkettőben liptóinak vallotta magát, amiből tudhatod, hogy akkor született, mikor apja Liptón látta el szolgálatát. Sorsa, lakhelye és leszármazottai ismeretlenek előttem. Utódaihoz soroltam mindenesetre a következő Bartholomaeideseket: az 1632-ben lelkésszé avatott¹⁶ Mátyást, aki Breznóbányán csatlakozott a város jogi testületéhez¹⁷, és Mihály nevű fiút nemzett; (8.) ezenkívül a Várhosszúréten¹⁸ pásztorrá avatott Jánost (9.), a Sároson és Csetneken rektor Kristófot (10.), az 1654-ben várnai diakónussá szentelt Györgyöt (11.), Pált, a várhosszúréti János fiát (12.), és a *garamszentmiklósi*¹⁹ Györgyöt.

¹⁰ *ablactatum*, mint csecsemő az anyatejtől.

¹¹ a szövegben tévesen *illi ipse*, helyesen *ille ipse*.

¹² azaz lelkész

¹³ *Neerensis* (Strazky/Nehrer/Neer)

¹⁴ *libellus* – szó szerint „könyvecske”, de többféle, nem feltétlen könyv alakú és terjedelmű írást jelenthetett.

¹⁵ vsz. a gyűjtemény számozása

¹⁶ *ministerio initiatum* – „szolgálatba bevezették”.

¹⁷ *jus Civitatis consecutus est*, talán „bíró lett”.

¹⁸ lat. *Dluholuca*, szlov. *Dlhá Lúca*; itt mellette áll még az *ad Muranium*, ami talán valami folyóvizet jelöl.

¹⁹ lat. *Dubovensís*, szlov. *Dubova*, de ebből három is van. Földrajzilag ez a legvalószínűbb.

Ám visszatérek a minket közelebbről²⁰ érintő Lászlóra. Ő, míg epigrammájában elhunyt védasszonyát, tudniillik Horváth Gergely hitvesét búcsúztatta, azt vallotta magáról, hogy hazájára nézve túróci, jótevőjét tekintve pedig Horváth-pártfogolt. Úgy tetszett, hogy az ő kedvéért magát a verset is betegyem ide, ami a következő:

Mikor a dolgok állapota és sora légnél is bizonytalanabb,

Jaj, a szánandó emberre mekkora romlás szakadhat?

Miért nem marad, ó Égiek!, mozdulatlan s eldöntött

Mindaz, mit a világ roppant gépezete magába fogad?

Nézd csak, az élet²¹, mit a gyámoltalan tömeg

Rejteget keblében, mint a forgandó zsanér²² jár-kel.

Legutóbb is a halál korlátlanul tombol mindenkire rontva

És ki szokta számolni utolsó napjaikat

Erőszakossága semmi tisztségre nincs tekintettel

és semmi nemességgel sem törődik.

Ehh, miért is időzők ennél? Térjenek²³ vissza a táborba a Győztes

Diadalmenetei, bármennyit is tud szülni az anyaföld.

Néki a világ egyik része sem szabad, de egész földjét

Megszállva tartják; ám őt²⁴ törvénye alá vonta.

Sem évek súlya alatt görnyedőt, sem ifjút nem képes kímélni

és a szépséget sem hagyja érintetlenül.

Így fekszik a haláltól leterítve a *Sembery* hölgy is,

Férje hű oszlopa, szülöttei egyetlen reménye.

Nincs, ki felfogná, mekkora fájdalom származik ebből,

És gyászos özvegyi díszben állnak a házak.

²⁰ Az itt álló *proprius* („saját”) alak téves, helyesen *propius* („közelebb”) állna.

²¹ *vitae* – finoman szólva nem klasszikus latin, akármelyik esetben áll is a három lehetséges közül. Ez talán dativus, acc. helyett.

²² *cardo*, az ókorban az ajtónak tulajdonképp tengelye volt, ami a félfa tövébe vájt lyukban forgott el.

²³ *redeat* (E/3) áll helyes *redeant* helyett.

²⁴ ti. Horváth Gergelyt. Az előző sorok a halál (a „Győztes” vsz. őt takarja) hatalmáról szó szerinti fordításban állnak, de nem mondanám, hogy teljesen értem is. Barokk verseknél ez az érthetlenség szokásosnak mondható és többnyire szándékolt.

Miért futsz el, Fruzsina? Milyen gyászos ok kényszerített téged,
Mondd? Mely istennő ragadott el közülünk?
Miért hagyod el hitéről és hűségéről híres férjed
Akinek szíve szent érzülettel tele?
Miért nem tart vissza téged gyermeked e forgandó évi
Új születése, a többiek tömege csábít?
Nincs már semmi öröm tieid számára, semmi
Gyönyörűség nem lehet, élő fájdalom lélegzik a szájban.
Édes férjed kegyetlen temetéssel sirat el téged halálodban
S szeme nem szűnik záport ontani.
Felsőhajt szomorú gyermeked is, aki körül, míg sóhajt,
ezer szolgálólány volt szerte a ház széles teteje alatt.
És Urukat súlyos sóhajjal és kiáltással követik
És elvesztett Úrnőjüket sóhajtó szóval szólítják.
Innen következik egy másik csapat, az előkelőké és a hatalmas
Anyaké²⁵, gyászt hordozva szívükben és gondolataikban.
Hófehéren világítanak az arcok, piros vér nem színez,
Mint amilyen a friss márvány szokott lenni.
Siratják a Píeridák²⁶, Khariszok és a drüász-lányok,
Sír a Medúza vizébe veszett tömeg.
Ő²⁷ maga mintha magas hegycsúcson szülte volna
A Kárpát, borzasztó haját²⁸ emeli innen.
És mintha a könnyektől áradt volna meg, roppant örvénnyel,
Zúgó vizeket zúdít a békés Poprád.

²⁵ ? (tükörfordítás)

²⁶ a múzsák; melléknevük Pieriszról, egyik kedves hegyükről

²⁷ Nem tudom, kire vonatkozik. Nyelvtanilag az is lehet, hogy az „ő maga” is a Kárpátra vonatkozik, így a fordítás: „Mintha maga a Kárpát szülte volna magas hegycsúcson”.

²⁸ A szokásos költői zsargonban a „haj” (*coma*) hegyekkel kapcsolatban általában erdőt jelent.

Egykor férfiak e híres törzsökéről született,
Dísze és tetteinek dicsősége nagy.
Ártatlanul élt, makulátlanul szolgálva
Tisztségével az embereket és hitével az Istent.
A megfáradtaknak mindig kész volt anyagiakkal segíteni,
Így a Múzsáknak is²⁹, amit azt gondolta hogy kiérdemeltek.
Megadta neki a természet e nemes csúcsa³⁰,
Hogy mindig igazán jó emberek mellett lehessen.
A becsületesség elkötelezett, hű szerelmese is volt ő³¹
Amíg élet³² volt testében.
Ó! Mily gyakran képzelnek majd őt övéihez visszavezető álmokat³³
Kívánják majd élvezni látványát és a vele való beszélgetést;
Ti pedig sírtok, de semmit nem segít: távozzatok sirámok,
Inkább nyugodjék békében az elhunyt.
Mert Atyánknak, az Istennek mindenben engedelmeskedni kell;
Ha valamit megtesz, jogos³⁴ okkal teszi azt.
Így hát aki csak látod a sírt, mond: „Nyugodj békében!”,
Míg az utolsó óra bevégzi a napot.
Hogy Isten Szülöttének eljöttével igen szívesen látott
vendég legyen, míg nagy öröm tölti be a Mennyet.

túróci Bartholomaeus László, a Horváthok pártfogoltja.

²⁹ azaz a művészeknek

³⁰ tükörfordítás

³¹ ti. Fruzsina asszony

³² szó szerint „érzékelés”

³³ A sor nyelvtanilag nem áll össze, közelítő-értelmező fordítást tudtam adni.

³⁴ Nyomdahibás szó, *ju ta* áll *justa* helyett.

Nyilvánvaló ebből, hogy László a nagyőri³⁵ kastély iskolájában tanult. Hogy innen, amikor pártfogója, Horváth Gergely 1597-ben elhunyt, merre vette útját, nem tudjuk. Az biztos, hogy tanulmányai befejeztével a túróciak túrócszentmártoni³⁶ iskolájának prefektusává tették meg, ahogy Michaelis Menyhért tanúsítja, mikor 1621-ben lelkésszé szentelték (14). Hogy melyik évben történt ez, nem tudjuk. Ám ugyanő 1610-ben, Krisztus mennybevételeének ünnepén a *béli*³⁷ lelkésségben³⁸ a túróciaknál Melikius Sámuel, a zsolnai szinóduson nemrég megválasztott szuperintendens közreműködésével Paluch Imre utódja lett. (15.) Mikor a szokásnak megfelelően aláírta a Túróci Egyházmegye³⁹ törvényeit, ami 1610 és 1612 közé esett, trebostovóinak⁴⁰ nevezte magát. Ugyanő 1622-ben, mikor meghalt Rewai Péter ispán és a béliek ura, a következő (16) epigrammával búcsúztatta:

Jaj! Balsors az embereké, kemény végzetnek
Alávetett, mely semmi állapotot nem tud kímélni;
Nem számít sem ragyogás, sem dicsőség és dísz,
nem segít a magas származás, sem a bátor tettek.
Ó! Vad Párka⁴¹! ki az oly nemes vérből származó
Rewai Pétert közülünk kiragadta,
Ki⁴² állandó tisztelője volt a Mindenható Istennek
És kiragyogott bátor férfiak közül is.
Szerte magyar tájakon igen ismert volt ő
jó híreről, bölcsességéről, igazságosságáról, művészi tehetségéről, hitéről.
Sem vesztegetés, sem a világ csalfa dicsősége
Nem térítette őt el tekintéllyel vegyes, szelíd kedvességétől.
Ezért hát halálát meggyászolja az egész Királyság⁴³
Több kárt szenvedve, mint ez egyetlen ember halála.
Ám akinek neve ragyogott azokon a vidékeken
Most lelke a Boldog Királyság lakója.

³⁵ Strazky/Nehrer/Neer

³⁶ lat. „martinopolisi” áll a szövegben, ezért ott nincs szóismétlés.

³⁷ lat. *Belensis*

³⁸ *ministeratus*

³⁹ *Contubernium Thurocziense* –

⁴⁰ Kistorboszló, a latinban a szlovák névből képzett melléknév áll.

⁴¹ Az egyes szám miatt hármuk közül az élet fonalát elvágó *Atroposz* a megszólított.

⁴² ti. Révai Péter

⁴³ Szó szerint: „a Királyság állama”, *Respublica Regni*

Hogy ugyanez a László 1632-ben a Túróci Testvériségben dékáni tiszteletet viselt, és hogy 1634-ben távozott az élők sorából, Laucsek Márton *Adversaria*-jából⁴⁴ tudtam meg. Felesége Paluch Katalin volt, *béli* elődjének lánya, akivel több gyermeket nemzett. Ám fiai közül nem ismerjük, egyedül csak Jánost. Lányainak egyike Gasparez László *béli* lakoshoz, másika Bánócra ment férjhez.

Hogy felesége, miután megözvegyült, Nagy-Jeszen községben ment hozzá egy bizonyos nemesemberhez, a *Documentum litterarium*⁴⁵ tanúsítja. Ugyanez Lászlót mint jó egészségnek örvendőt és nemesembert írja le, aki tudniillik értékesebb holmijait, és velük nemes származásának igazoló dokumentumát (akár úgynevezett címereslevél volt ez, akár esetleg az Eördegh-ökkel közös származás bizonyítéka) a blatnicai várban a hazai zavargások idején a fosztogatások során elvesztette.

Azon van a sor, hogy László fiát, Jánost írjuk le. Őt iváncsiként szoktuk emlegetni, noha ugyane jogon kispaluginak, sőt báninak⁴⁶ is lehetne mondani. Nyilván hosszabban időzött mindeme helyeken. Születését 1619 elé tenném; tudniillik 1639-ben már olyan korú volt, hogy tanítóját, Augustini Jánost Túróc vármegye határain túlra nemcsak követhette, hanem azon is gondolkodhatott, hogy Erdélybe utazzon. Ifjúkorának eseményeit és tetteit ő maga lelkésszé szentelésekor a szokásnak megfelelően a következőképp foglalta össze: „Bartholomaeides János vagyok, a túróci *Bél*-ből való; atyám tisztelendő Bartholomaeides László, édesanyám Paluch Katalin. Először lakóhelyemen, később *Neczpalban*, Zorkoczy Ferenc alatt tanultam, Túrócszentmártonban Rohács György alatt, *Moschoviában* Andreas⁴⁷ Márton alatt, azután pedig Ladiver⁴⁸ Illésnél. Innen elköltözve Augustini Jánoshoz csatlakoztam, akit *Okolicsnába* rektornak hívtak; ott másfél évig éltem, majd követtem őt *Olassinumba* és Jolsvába. Jolsvában a *Báthorinumba*⁴⁹ mentem és egy éven át Udvary Jakab és Varkony András rektorok segítségére voltam. Innen Gyulafehérvárra átmenni készülve útközben nagyságos Bedeghi Nyári Bernát fiainak tanítója lettem másfél évre. Innen újra Zsolnára mentem Augustini János úrhoz. Ezután az ifjú nemzetes⁵⁰ Petróczy Istvánnak, Kasza örökös urának tanítója lettem. Végül okolicsnai rektorrá avatnak, majd 1647. október 20-án a Boldogságos Szűz Mária lipthói templomában a nagytudású⁵¹ idősebb Parschitius György úr, Smrtnjkus Menyhért, Kucsera János, Braxator János és Frivaldszky Simon jelenlétében kispalugyi pásztorrá szenteltek.

Ennek az eseménysornak illusztrálására jó néhány dolgot fel lehet sorakoztatni máshonnan. A jolsvai iskola tanári katalógusaiból (17.) tudni, hogy emberünk előjáróját, Augustini Jánost 1639-ben helyezték Jolsvára, így hát fel kell tételeznünk, hogy a mi elődünk is ugyanezen évben ment Jolsvára. És ha itt úgy egy évet, *Báthorban* pedig ugyanennyit, továbbá a Nyári-udvarban másfelet töltött el, bizonyos, hogy Zsolnán és a Kasza-udvarban kevés időt tölthetett; hiszen hogy 1647-ben már az

⁴⁴ „Ellenérvek” vagy „Ellenlábások”; L. M. neve előtt egy *b.* rövidítés van, egyelőre nincs rá megoldásom.

⁴⁵ kb. „Műveltek lajstroma”

⁴⁶ *Banovicensis*, vsz. Banovce/Bán

⁴⁷ Vagy *Andreadis*, a ragozott alakból nem derül ki.

⁴⁸ vagy *Ladiverus*

⁴⁹ *Bathorinum*

⁵⁰ *Gen.*, *generosi*-nak oldottam föl.

⁵¹ *clarissimus*

okolicsnai iskola rektora volt, kéziratai tanúsítják, melyeket július 17-én Smrtnjk Menyhért *nikápolyi*⁵² lelkész adott neki, melyek révén meghívta őt a helyettesítő diakonátus betöltésére. És ugyanebben az évben avatta Boldogságos Szűz Mária-templomban kispalugyi lelkésszé őt Kalinkius szuperintendens, aki ekkor látogatta végig a lipcsei egyházakat. Palugyon maradt egy teljes évtizedig, nevezetesen 1657 novemberéig, amikor is ezt az állását az ugyane vármegyében lévő *Mindszentfalva*⁵³ templomával cserélte fel.

Miközben mindkét, a lipcseieket érintő állásban látta el a szent szolgálatot, 1648. február 5-én a németlipcsei gyülekezetben kispalugyi pástorként írta alá az egyházmegye törvényeit. 1651. február 8-án Rózsahelyen⁵⁴ az általános közgyűlésen vitája volt Palugyai Istvánnal a dézsma, illetve bizonyos neki⁵⁵ zálogba adott ruhák ügyében. 1652. január 8-án Németlipcsén az általános közgyűlésen helyet jelöltek ki neki az asztalnál a szónok után⁵⁶. 1655. január 20-án a második asztal exactorává választották⁵⁷. Ugyanebben az évben a szent Márton ünnepe előtti szerdán *Nikápolyban* jelen volt sok mással együtt (mégpedig ugyanabból a kongregációból kiküldve) Schmal György *bódi* pásttorral egy bizonyos ügyben a lipcsei polgároknál⁵⁸. 1659. október 22-én mint *Mindszentfalva* lelkészének pere volt utódjával, Miklján Teodózzal egy kis vászonruha miatt, melyet még kispalugyai pástorsága idején ajánlott fel az oltárnak Palugyai Márton temetése alkalmával, és melyet az említett Miklján elrabolt⁵⁹. 1660. január 21-én németlipcsében alszónokká választották. 1661. január 19-én a lipcsei kongregációban említik őt mint akit *Banovicébe* előléptettek. (18.)

Banovicébe pedig még 1659. november 22. előtt hívta meg a város közössége, majd december 6-án Illésházy Gábor, végül mind György, mind Gábor grófok az 1660. január 19-én írt Meghívólevelükkel. (19.) Ennek hívására át is ment, rövid ott-tartózkodást tervezve. Ám Illésházy Gáborban állandó támogatóra lelt, kinek második feleségét, Évát még abban az évben, július 11-én kísérte végső útjára, és mondott neki laudációt⁶⁰ a szószékről; viszont György gróf elkeseredett ellensége lett. Erről a banovicei állomáshelyéről elűzték. Hogy pontosan mikor történt ez, nem tudom megmondani. Az biztos, hogy 1662. május 11-én már mindkét Ozoron⁶¹ lelkészi szolgálatot látott el, és – Kalinkius szuperintendens utasítására – a Banovicén elszenvedett balsorsát levélben megírta neki, hogy az ez évi országos gyűlésen⁶² bemutassa. (20.) Ám itt sem időzött sokáig; mert vagy ellenfeleitől kiűzve, vagy elhívva Iváncsra távozott. Mindenesetre 1663. január 30-án a Túróci Egyházmegye törvényeit mint az ivánkófalvi lelkész írta alá.

És már ez az az időszak, amiről leszármazottai ivánkófalvinak hívták, noha itt is csak időleges állomáshelye volt. Tudniillik épp itt lakott, amikor őt is elérték azok a gyászos idők, melyek akkor a magyar evangélikusokra jártak, és „a zaklatás évtizede”-ként emlegetik. Mert 1674-ben, az

⁵² ? *Nicopolitanus*

⁵³ *Villa Omnium Sanctorum*, több mindszentfalvát is találtam, nem tudtam beazonosítani.

⁵⁴ *Rosemberga/ Ružomberok / Rosenberg*

⁵⁵ ti. B. Jánosnak

⁵⁶ *assignatus est ei locus ad mensam post oratorem*, nem tudni mi volt ez pontosan.

⁵⁷ *creatus est exactor mensae secundae*, talán valami számvevői tisztség.

⁵⁸ *ad cives Liptenses*, vsz. németlipcseiekről van szó.

⁵⁹ szó szerint

⁶⁰ temetési dicsérő beszéd

⁶¹ *in utraque Ozor*, ti. Alsó- és Felső-

⁶² *comitiis*, vagy más, jelentősebb gyűlés.

evangélikusoknak szóló harmadik idézőkor neki magának is meg kellett jelennie Pozsonyban, és mikor azok között volt, akiket, mivel a reverzális megtagadása után egyik párthoz sem akartak csatlakozni, Komáromban végzendő közmunkára ítélték. Ez a megpróbáltatás annál súlyosabb kellett, hogy legyen számára, hogy azokhoz számították, akik Komáromban összeroskadtak a csapások alatt, és azzal vádolták, hogy nemcsak hivatalát tagadta meg, hanem vallását is elvetette⁶³. (21.) Ám ahogy a legtöbb komáromi fogolyról, úgy a mi emberünkről is, ezt az elterjedt szóbeszédet rágalomnak kell tartani. A fogságból kiszabadulva ugyanis először a török megszállás alatt lévő területre távozott, majd visszatért Ivancsinába, és ugyanott halt meg 1680 körül. (22.)

Mikor még élt, Gálffy Barbarát vette feleségül, és a lányokon kívül öt fiút nemzett vele. Egyik lánya, Katalin, Eördegh Györgyhöz ment feleségül, másikat Annának hívták (23.). Fiai neve Sámuel, János, Jónás, Jeremiás és Tamás volt.

Azt mondják, hogy Sámuel volt a nógrádi Bartholomaeusok egyik ágának alapítója; hogy ez így van-e, azokra az atyafiakra hagyom, hogy eldöntsék. János mindössze egy fiút⁶⁴ nemzett, mikor a mi iváncsi Jánosunk a liptóiaknál, vagy Kispalugyán, vagy *Mindszentfalván* látott el lelkészi szolgálatot. Először lakóhelyén, majd öt évig Eperjesen, a *rahovi* kastélyiskolában tanult Banovicus keze alatt. Innen Kálnóba hívták az iskola rektorának. Innen átment Czerowóba, ahonnan pedig száműzetésbe költözve ismét a kálnói iskolába ment. Végül pásztor lett Csuvaron, 1693. január 11-én szentelték fel. Csuváról Syrághra vitték át, és itt érte végső napja 1704-ben.

Tamás, az iváncsi János fiai közül a második, miután Szentiványban, Breznóbányán és Eperjesen végezte el tanulmányait, szintén lelkész lett. Állomáshelyét megnevezni nem tudom. Legalább életének végét idézem, melyet fivére, az akkor Czerovóban rektor János írt meg Kövibe közös fivérüknek, a Jónásnak a következőképp: „Szeretett fivérünket, a még lelkésszé nem avatott Tamást e napokban a horvátok elfogták, megsebesült és életét veszttette, mártíromságtól koronázva.” Fájdalom, hogy a levélre se nap, se év nincs írva. Közben Jónás Köviben időzött, tehát biztos hogy 1683–85 között írta. (24.)

Jeremiás, ennek a Jónásnak, Sámuelnek, szintúgy Jánosnak és Tamásnak testvére a politikus életmódot választva valameddig Breznóbányán lakott, feleségül véve Fidét, egy *nigrinyi* polgár özvegyét. Az ő halála után Jolsvára tette át székhelyét, és városi jegyzőként tevékenykedett. 1702 körül halt meg és egy ottani polgárhoz, Benkár Péterhez hozzáadott lányát hagyta hátra, máig fennmaradt utódai maradandó javára.

Bartholomaeides Jónás az iváncsi János fiai közül az, akit elsősorban érintenünk kell itt. Ő alapította ugyanis a Bartholomaeidák kis-honti és gömöri ágát. Születését és életét lelkésszé szenteléséig a következőképp mondja el: „Én, Bartholomaeides Jónás, atyámtól, tisztelendő Bartholomaeides Jánostól, az iváncsi egyház pásztorától és édesanyámtól Gallfy Barbarától származom. Miután felserdültem, Eperjesre költöztem a Kollégiumba, melyben miután valami időt eltöltöttem, a kövi egyházba hívnak, és 1683. július 4-én szentelnek föl.” Ezeket írja ő, túlzottan is rövidséggel is. Mi megpróbálunk többet is közreadni róla. Azt írja, hogy Jánostól, az iváncsi egyház pásztorától született,

⁶³ Kérdéses alak; az *e urasse* nyomdahiba lesz vsz. *exurasse* helyett, ami viszont elég költői megfogalmazás („vallását kiégette”).

⁶⁴ A szövegben itt nőnemű alak (*unam*) áll! Utána viszont mindenhol hímnem, így ezt vettem figyelembe.

amiből következik, hogy akkor született, amikor apja Iváncson volt, aki pedig, mivel onnan csak 1663-ban távozott el, a mi Jónásunk pedig 1719-ben született, ebből következik, hogy az ő 55 éves kora előtt született meg. Ám máshonnan bizonyos, hogy hatvan éves kor felett érte őt a vég. Ezért én azt mondanám, hogy akkor született, mikor apja a lipitóiaknál látott el lelkeszi szolgálatot, és azt gondolnám, hogy azért Iváncsot említette, mert halála nyomán, amely őt mint iváncsit érte, leginkább így lett ismert. Valószínű, hogy addig született, míg apja a lipitóiaknál, a *Mindszentfalva* templomában látta el szolgálatát, vagyis 1656 körül.

Miután betöltötte az írástanuláshoz alkalmas kort, a zavaros időknek megfelelően, melyekre gyermekkorára esett, több helyen is tanult, amire egy, egyik barátja által neki írt versből következtethetsz, mely pedig így szól:

Jónásom! Csak folytasd, derék próbálkozással zsenge ifjúságod

Képzését: innen is sok jóval távozol:

Dicsőséged elér a lipitói tájakra,

Dicsőséged nagy lesz a túróci földön.

Eperjes városában csodálnak majd téged, te híres,

Lőcsén a tornyokból énekelnek rólad és tetteidről.

Besztercebányán rólad szólnak a hírek

Lipcse házai érted öltöznek díszbe.

Hisz' maga Breznó önt eléd oly sok császári ...t⁶⁵,

Amennyi napja szokott lenni Áprilisnak⁶⁶.

Ez oly kedves sereghez csatlakozzon a mi Múzsánk is,

És vedd érdemeidért, melyek téged a csillagokon túl is zengenek.

Kedvesen foházkodik⁶⁷, hogy szerencsés órákat számolj,

Imákat mond majd, hogy nagy kort érhesz meg⁶⁸.

Nem látom be, hogy a vers és az azt tartalmazó levél szerzője miért tett volna említést a fenti helyekről (melyek abban az időben jelentősebb iskolák székhelyei voltak), ha nem tanult volna Jónás ugyanezekben a helyeken. Fájdalom, hogy a levél nap és év nélkül lett írva, és írója nevét sem tartalmazza, hacsak nem jelképesen.

⁶⁵ hiányzik, hogy mit

⁶⁶ Ez a két sor hiányos szintagmákkal és a metrum miatt megcsonkított szóalakokkal tarkított, fordítása ennek megfelelően csak közelítő pontosságú.

⁶⁷ vsz. a Múzsza

⁶⁸ „sok századot láss”

Hogy az 1681. év folyamán vagy a következőben írták, az onnan látszik, hogy Breznóbányába szól emberünknek, aki akkor volt az ottani iskola munkatársa, ami csak a jelzett években lehetett. A breznóbányaiak 1673-ban vesztették el templomukat, 1674-ben iskolájukat, és mindkettőt rövid idővel később, az 1681. és a rá következő évben visszakapták. Hacsak éppen nem mondjuk azt, hogy emberünk ama tíz éves üldözés alatt Breznóbányán bujkált, és a nyilvános vallásgyakorlás visszaállítása előtt végezte ifjúkori tanulmányait. Ennél azonban valószínűbb, hogy Jónásunk a vallásgyakorlás visszaállításának idején vagy Simonnal⁶⁹ tért vissza a száműzetésből, vagy már az ő visszatérte előtt tanított az iskolában. A fent idézett verset tartalmazó levél ugyanis a következő feliratot viseli: „A műveltségéről, tudásáról és hitéről közismert ifjú Bartholomaeides Jónásnak, a breznóbányai iskola szorgos munkatársának, uramnak és testvéremként tisztelt barátomnak.” Csodálni- és méltatlankodnivaló, hogy aki ezt a levelet és verset azzal a rövid életút-leírással, melyet Jónás lelkésszé avatásáig adott, ránk hagyta, hogy hallgathatta el az ő ifjúkorának ilyen nagy állomáshely-váltásait. Én mindenesetre Jónás és atyja sorsát és az e helyek iskoláiban folytatott tevékenységét nem merném megírni. Ha ezt a levelet és verset kombinálnánk a felvett rendek idejének azzal a rövid vázlatával, iskolai pályafutásáról a következő leírást szöhetnénk egybe.

Először otthon, *Mindszentfalván* tanult, majd Németlipcsén, a lakóhelyéhez legközelebbi iskolában. Utána Besztercebányán, Lőcsén, majd első alkalommal ment Eperjesre. Azt kell gondolnunk, hogy ezeket az iskolákat 1676 előtt látogatta, amennyiben *Bánóciust*, akit 1676-ban hívtak el *Rahoviába*, öt évig hallgathatta tanáraként, a munkatársi feladatokat elláthatta Breznóbányán, második alkalommal is mehetett Eperjesre, és 1683-ban Kövibe hívhatták lelkésznek. Meg kell azonban jegyezni iskolai életére vonatkozóan, hogy fivéreie is azokra az időre esett, amikor atyjuknak, Jánosnak száműzetéssel és üldözéssel kellett szembenéznie. Miután második alkalommal ment Eperjesre, a professzorok testületének ajánlására Kövibe hívták lelkésznek, és 1683 június 4-én beiktatták hivatalába. A szentelés tanúsítványát aláírta a szent rendet kiszolgáltató: Hentschius Fülöp, a kassai német egyház pásztora és a főtisztelendő és excellenciás Liefmann Mihály úrnak, Felső-Magyarország hat szabad és királyi városa és Sáros vára szuperintendensének al-helytartója sk.

Kövibe kerülve három teljes évig állt az egyház élén, legalábbis 1686 augusztusáig nem találni aláírását a Gömöri Szeniorátus anyakönyvében, amit kétségtelenül a zavaros idők miatt elmaradt közgyűléseknek kell tulajdonítani. 1686 májusában elkezdtek hívni Klenócba a végső napját megért Marcell György helyére. és augusztusban aztán valóban át is ment. A Kis-honti szent társaság törvényeit 1689. július 6-án írta alá, mikor az Tiszolcon⁷⁰ gyűlt össze; azután, mint klenóci pásztor, itt élt 1719. szeptember haváig, közben pedig hat évig konszeniori, nyolc évig szeniori tisztet töltött be, mégpedig 1705-ben lett társszenior, és 1707-ben a rózsashegyi gyűlésen e minőségben vett részt a Kis-hontiak nevében. Mint ilyet választották a rózsashegyi atyák a felállítandó Konzisztórium ülnökének. (25.) 1711-ben, Paulinyi György tiszolci pásztor halála után az ő szeniorságát örökölte az egyházmegyében, és ugyanazon a napon is érte a vég.

E férfiút képzettnek nem neveznénk, bátran mondanánk azonban műveltnek és olyannak, aki élete végéig tanul. Hogy a könyveket szerette, mutatja összegyűjtött könyvtára, mely a korhoz mérve bőséges és válogatott; mindenesetre halála után három fia közt szétosztva mindegyiküké külön is

⁶⁹ A latinban *Simonide*, azaz „Szimónidésszel” alak áll, amit tévesnek vélelmezek.

⁷⁰ lat. *Taxovia*, szlov. *Tisovec*, ném. *Theissholz*

értéket jelenthetett. Nagyonbbrészt teológiai és történelmi tárgyú kötetekből állt, melyek közül kiemelkedtek Luther jénai művei, Erasmus *Annotationes in Novum Testamentum*⁷¹-a ívekben⁷², Eusebius *Historia Ecclesiastica*-ja cseh nyelvre fordítva, hasonlóképp a közönségesen *Tripartita*-ként emlegetett *Historia*, mindkettő Weleslwinus kiadásában, Josephus Flavius művei ívekben stb. Hogy e férfiú a könyveket szorgalmasan forgatta, tanúsítják másokhoz szóló írásai vagy hátrahagyott feljegyzései.

Beszédeiről gondosan részletesebb vázlatokat írt, amint azt a máig ránk maradt néhány év termése mutatja. Különösen szlovákul volt ékesszóló. Azt mondják, termete magas és erőteljes volt; dús⁷³ szakállt növesztett. Magánbeszélgetésekben kellemes társaság volt, másokkal kedves, házanépével szigorú és kemény.

Ő, mikor Klenócon lakott, a hazai felfordulás miatt veszélyes időket élt. A Thököly-féle polgárháború ugyan e tájékokra érve már megnyugodott, és úgy tűnt, hogy az a helyőrségi katona, akire a helyiek annyira panaszkodtak, számára nem volt terhes; legalábbis Rotenhan János Sándor, a Hohenzollern-ezred főkapitánya 1691-ben Klenócon állomásozva tanúnak kérte fel őt fia keresztelőjén. Ám az azt követő Rákóczi-mozgalmakban már nem kerülhette el a nehézségek elviselését. Klenócot ugyanis hol a németek, hol a magyarok foglalták el; ezen kívül mindent elborítottak a gazzettek⁷⁴. (26.) Jónásunk felesége Chmellius Katalin volt, Chmellius Mihály breznóbányai szenátor (27) lánya, akit kétségkívül akkor ismert meg, mikor munkatársként az ottani iskolában működött. 1684-ben, Köviben lakva fogadta őt élete és javai társául. Kilenc gyermeket nemzett vele, mégpedig 5 fiút és 4 leányt. Az elsőszülött Márta volt, aki 1685. szeptember 7-én született; a többi tanú között ott állt keresztelőjén Barat András rákosi evangélikus lelkész is. (28) Klenócra átkerülve, tudniillik 1688-ban született második lánya, Zsuzsanna, 1690-ben pedig János, akit 1691-ben Dániel követett, akinek keresztelési tanúja történetesen a bambergai de Rotenhan János Sándor volt, a Hohenzollern-ezred Klenócon telelő főkapitánya. (29.) Az ő már majdnem felnőtt fia, míg Eperjesen töltötte tanulóéveit, a pestis idején hunyt el.

1694-ben megszületett Judit, aki aztán meghalt. 1696-ban foganta Sámuel fiát, aki miután felserdült, valamennyi ideig a klenóci iskola rektora volt fivére, János oldalán, majd egyházi állását elvesztve⁷⁵ politikai és gazdasági ügyeknek szentelte magát, és 1760 körül Tiszolcon halt meg. 1700-ban foganta Judit lányát, 1702-ben pedig Jónás fiát, akik gyermekkorukban meghaltak. Gyermekai közül az utolsó az 1704-ben született másik Jónás volt, aki valameddig udvari jószágigazgatóként tevékenykedett elég szerencsétlenül, majd magánemberként élt, és 1778 körül Klenócon halt meg.

Dédapánk 1719 szeptember 17-én távozott az élők sorából, és október 8-án helyezték sírba. Hogy e szertartásunkon kik mondtak beszédet, nem tudjuk; csak a temetésére írt vers maradt ránk, melyet Holko Mihály, a tiszolci iskola rektora, később ochtinai pásztor mondott el. (30.) Ugyanebből tudni, hogy hogy Bartholomaeides Jónás a Klenóci egyházban nagyjából életének felét, 31 évet élt,

⁷¹ „Megjegyzések az Újszövetséghez”

⁷² *in folio*, tehát bekötetlenül

⁷³ *barbam proxilam*, hibásan *prolixam* helyett; jelenthet ugyanígy „hosszú”-t is.

⁷⁴ *latrocinia*, konkrét jelentései közül a „rablás” a leggyakoribb.

⁷⁵ vagy csak „elhagyva”

konszeniorságának 6., szeniorságának 8. évében, házasságának harminchetedik évében volt, és körülbelül hatvanhárom éve született, mikor eltávozott. Míg e földön időzött, feleségén kívül három fia és két leánya élt. Fiai közül a legidősebb, akiről a következőkben írnom kell:

Bartholomaeides János, akit pokorágyinak és klenócinak szoktunk nevezni. Ő Klenócon született, és 1690 február 10-én született újjá. Keresztelői tanúi: Paulinyi György tiszolci lelkész és az egyházmegye seniora, és a *pileni*⁷⁶ Nohaides Miklós, illetve a *kokaviai*⁷⁷ Rissius János, a *Korono-báni*⁷⁸ Laukonides Márton pásztorok. Tekintélyes politikusok is jelen voltak: Kubinyi István alispán, Kubinyi János vármegyei esküdt.

Gyermekkorát elhagyva és tanulmányainak szentelve magát az írástudás alapjait Klenócon tanulta meg. 1700 után távolabbi iskolákat kezdett látogatni. Elsőként *Rahoviába* küldték Palaczky Dánielhez, aki szülője nővérének, Annának fia volt; 1703. július 4-én Nyustyából Rahóra hívták⁷⁹. 1705-ben már Rozsnyóban foglalkozott az irodalommal Dániel fivérével együtt, de még ugyanabban az évben mindketten átmentek Eperjesre. (31.)

Ott egész 1708 májusáig maradt, azután ugyane hónap 10. napján a közösség ajánlólevelével (32.) Krmann Dániel mellé csatlakozva (33.) külföldre vette útját, és vele Bártfára érkezett, ahonnan továbbindult valami nagynevű kereskedő társaságában a lengyel *Gonecz* város felé, majd július 9-én Varsóba érkezett. Krmann itt Thorunba akart menni, de megváltoztatva tervét emberünkkel egyenesen Újbányára⁸⁰ tartott, ahová július 21-én érkezett meg. Itt július 26-án Blessing Dávid prorektor, a filozófiai fakultás dékánja és Weger Lőrinc, a héber nyelv professzora jegyezte be az egyetem polgárainak sorába. Közben azonban ottani tartózkodása rövidebb lett, mint gondolta volna. Alig volt ugyanis ott néhány napja, már ismertté vált előtte, hogy Újbányán nagy hagyományai⁸¹ vannak a szentesedésnek⁸²; miután ezt elmondta a még ott tartózkodó Krmann-nak, ő rögtön meghagyta neki, hogy távozzon Újbányáról és menjen *Gedanumba*⁸³. (34.) Így elindult oda néhány másik magyarral, és meg is érkezett július 27-én. Ám itt sem mosolyogtak rá a Múzsák, és azon gondolkodott, hogy a pomerániai *Griphisvaldba* megy el. Ezért intézi atyjához 1708. szeptember 8-án írt levelét, és kéri, hogy Rezik professzor révén legyen szíves azon buzgólkodni, hogy a XII. Károly által a magyaroknak biztosított griphisvaldi királyi ösztöndíjban részesülhessen. Ám ekkor nem jutott el Griphisvaldba. Mindenesetre megvannak azok a levelek, melyeket Gdanskban⁸⁴ időzve barátainak címzett, szintúgy a tőlük neki küldött, melyek világossá teszik, hogy 1708, 1709, 1710-ben itt tartózkodott, egészen 1711. június 20-áig. Így aztán nem mehetett Griphisvaldba, hacsak nem innen. 1713. július havában már otthon volt, ahogy anyai nagybátyja, Chmellius Mihálynak már Klenócon való tartózkodása idején hozzá írt leveléből látszik, melyből kiveheted, hogy éppen akkor, nemrég tért vissza.

⁷⁶ *Pilensis*

⁷⁷ *Kokaviensis*

⁷⁸ *Corono-Banensis*

⁷⁹ nem egyértelmű, hogy B. Jánost, vagy Palaczkyt

⁸⁰ *Regiomontum, Königsberg, Nova Banya*

⁸¹ „mély gyökerei”

⁸² *pietismus*, álszentség, jámborkodás és hasonlók

⁸³ Gdansk egyik latin neve, de a távolság miatt nem biztos hogy erről van szó.

⁸⁴ *Dantisci* – Gdansk másik latin neve; mégis csak erről lehet szó.

Míg Gdanskban időzött, magán- és közjelleű bonyodalmaktól szorongatva épp csak nem roppant össze. A legnagyobb szegénységben élt ugyanis, és nélkülözve a létfenntartáshoz szükséges segítséget, mellyel szülei talán azért nem tudták támogatni, mert azokban az években járta be Európát a pestis, mely őt is oly sokáig Gdanskban tartotta. Gdanskban tartózkodott vele több magyar, pl. Schroeter, Milleter, Bátsmegyei, Czabányi, Hagymássy, aki kisdíkok tanítójaként dolgozott, és Tessedik Pál, azonkívül Ottljk Pál és András.

Az utolsóként megnevezett férfiúval egy alkalommal Gdanskból Újbánya felé hajózott, amikor is villám csapott a hajóba és fel is gyújtotta – a legnagyobb életveszély fenyegetett. Ez a szomorú esemény mindkettejüknek emlékezetes maradt és egész életükre hatással volt. Ottljk András e hajóutat ozoróci háza falán meg is festette, mikor pedig tapasztalta, hogy az azt megnézők kételkednek a dolog felől, Bartholomaeides Jánosunktól levél útján kért tanúbizonytságot, hogy azzal erősítse meg igazságát; meg is tartotta a levelet. (35.) Dédatyánk más módon – ahogy később még elmondjuk – szokta felidézni és megerősíteni az esemény emlékét.

Ahhoz a kevés dologhoz, melyet gdanski tetteiről és sorsáról tudunk, tartozik, hogy 1710. július 12-én nyilvánosan vitázott Gottlieb Schelgwig elnöke alatt, mert ismét⁸⁵ fontolgatta, hogy átmeny a witterbergi egyetemre. Említésre is méltó az a levele, melyet külföldi életének kezdeti szakaszáról írt eperjesi barátainak, s melyben úgy ítélte meg, hogy bár még nem érte el a felnőttkort, vágyakozását nézve érett és felnőtt, s törvényes koránál érettebb az egyetemre való járásra. (36.) Griphisvaldi sorsáról és tetteiről semmi nem ismert számunkra, noha a szájhagyomány tanúsága szerint három évet töltött ott. Ami különös, hogy mikor már fölvetta a rendeket, akkor sem beszélt egyáltalán életének erről a korszakáról.

És pedig azért tért vissza külföldről, mert eljutott hozzá a – jóllehet téves – hír, hogy apja elhalálozott. A visszatérőnek több állást⁸⁶ is ajánlottak, melyeket, bizonytalan, hogy miért, nem fogadott el. Atyja oldalán maradt tehát egészen 1717-ig. Ez év novemberében Felső-Pokorágyra hívva 15-én lelkészé szentelték, 24-én pedig ugyanott be is iktatták. A Contubernium⁸⁷ törvényeit 1719. június 14-én azon a gyűlésen írta alá, melyet atyja, egyben a Contubernium seniora utolsóként tartott meg Tiszolcon. Két évig maradt Pokorágyon, és szintén 1719-ben, november 1-jén atyja helyére hívták Klenócra.

Klenóci állomáshelyén 1753 májusáig élt; ez idő alatt pedig nem csak Klenóc élén állt, hanem a Kishonti testvérek Contuberniumának is, először mint szónok⁸⁸, azután konszenior, 1739-től haláláig pedig mint szenior, és teljességgel kiérdemelte, hogy kitüntetőleg és egyhangúan *Pán-szeniornak* nevezték.

Mikor Klenócon szolgált, ez a tápláló gyülekezet békének örvendhetett, és a közösség az 1710-es pestis csapása után erőteljesen növekedett. Imaházát 1720-ben toronnyal toldották meg, 1740 körül pedig kibővítették. Az iskola bővében volt az ifjúságnak, melyet a következő tanítók neveltek: Bartholomaeides Sámuel (János édestestvére), Bazylides Sámuel, Broday János. A szomszédos gyülekezetekben is minden csendesen folyt, kivéve a tiszolcit és a *pilenit*⁸⁹, melyet a plébánosok,

⁸⁵ *quod item* – nem emlékszem, hogy erről esett volna már szó, de másképp nem értelmezhető.

⁸⁶ ti. lelkészi állást, „állomáshelyet”

⁸⁷ tkp. „egyházmegye”

⁸⁸ *orator*

⁸⁹ *Pilensis*

kiket a Tiszolci Műhelybe⁹⁰ helyeztek, felkavartak. Az osgyáni gyülekezetet 1740-ben pestis sújtotta, de még jobban megtépázta Rozgonyi Ferenc katolikus plébános. A *cserentsiek*⁹¹ fellázdak pásztoruk, Bahil György ellen és elűzték⁹² őt. Közben a Tiszolci egyházban kezdődő, és a többi dézsmás egyházban is terjedő dézsmazavargások⁹³ is erre az időszakra estek. Miután ezek ügyében szabályos eljárás, azaz per keletkezett, és a mieinknek képviselőt avagy ügyvédet kellett állítani, és a tárgyalás kitűzése előtt saját vármegyében nem volt lehetőség azt megnevezni, az alperesek a szomszédos Nógrád vármegyébe kényszerültek távozni. Ez az út emberünk megpróbáltatásai közül az utolsó lett: mert miután áprilisban innen visszatért, heves láza lett és 1755-ben élete véget ért.

Magas termetű volt, tagjai szépre, arca kellemesen tekintélyesre formált. Beszéde az otthoniakkal szigorú és kemény, egyháztaggokkal és külföldiekkel szíves és kedves; a családi vagyonnal nem törődött, pazarló mégsem volt; a pompakedvelést rendszeretellen ellensúlyozta.

Kimagasló műveltség és tudomány itatta át, fiait a szabad művészetekben képezte. Annyi esendősége volt, hogy atyjától örökölt házi könyvtárát, noha bőven lett volna rá lehetősége, nem igyekezett gyarapítani, beérve azzal, hogy mások (különösen néhány száműzöttét, akik az ő idejében Klenócon laktak és részben az ő jóvoltából éltek meg) könyveit forgathatta. (37.)

Azt is emberünk hibájaként rótták fel, hogy egyedi meggyőződések és szokások rabjának tartották. Szokása volt ugyanis, hogy déltől kezdve a szombatot, délig pedig a hétfőt a vasárnap módjára ünnepléssel különböztette meg a többi naptól. Ezen időhatárok között ha akár a háztartásba, akár tartozásból hoztak valamit, félretette, és sem maga nem akarta használni, sem háza népének nem engedte azt. Így például, ha a szabó az általa készített ruhát, vagy a varga a cipőt szombat délután hozta meg, annak használatát sem ő nem kezdte meg, sem gyerekeinek nem engedélyezte. Sőt azt a pénzt sem szokta felhasználni, amit ebben az időben tartozásból kapott vissza. Ha akadt valaki, aki az így félretett dolgokat tudatlanságában saját maga vette használatba, ő nemcsak hogy nem törődött ezzel, hanem úgy tűnt, mintha szívesen is vette volna.

Ilyen gyakorlatai többeknek furcsának, sőt képtelennek tűntek. Kevesen ismerték ennek okát, mely a következő volt. Fentebb elmondtuk, hogy emberünk külhonban lakva, és a Balti-tengeren hajózva hajótörést szenvedett. Ez a veszedelem szombat déltől hétfő délig tartott. Ezt túlélve fogadalmat tett, hogy ez időn belül visszautasítja minden dolog jogát és használatát, és így frissíti fel folyton a veszély emlékét. Ezért hát úgy gondolta, tartózkodnia kell minden dologtól, amit ez időn belül hoznak neki. Aki ezt a dolgot szemére vetné, gondolja meg: mindannyiunknak megvannak a magunk bogarai.

Turdélyi Zsuzsannát vette feleségül, Turdélyi Sámuel szirági lelkész lányát (38.).

1735. április 20-áig élt vele, amely napon hirtelen távozott az élők sorából. Utána özvegy maradt haláláig. Feleségével a következő gyermekeket nemzette: 1. Sámuel, aki ifjúkorba lépve, mikor erősen nekiveselkedett tanulmányainak, Késmárkon betegségbe esett, melyet valaki másnak szánt varázslással okoztak neki, azonban éppen őt érte, amint elsőként haladt arra át; bélmirigyt támadta

⁹⁰ *Officina Taxovensí*, nem tudom mi lehet.

⁹¹ *Cserentsienses*

⁹² *exterminare* – akár kivégzést is jelenthetne, de ez nem valószínű. Utánanézni sajnos nem volt időm.

⁹³ *turbae decimales*, erről nem találtam semmit

meg és varasodást okozott a kezén⁹⁴; sokáig gyötörte, és végül igen fiatalon meg is halt. Lányai közül is kettő, mégpedig Zsuzsanna és Zsófia, gyermekkorában elhalálozott. Két fia maradt életben, Dániel és János (39.); lánya három, Katalin, Eszter és Mária (40.). Ők mindannyian, ha Katalint nem számítod, apjuk haláláig árvák maradtak⁹⁵, életük felében gondoskodás nélkül.

Bartholomaeides Dániel a most leírt Jánosnak Turdélyi Zsuzsannától született középső fia volt. Klenócon látta meg a napvilágot 1728-ban vagy 1729-ben (41.) és itt vetette meg műveltsége alapjait is. Átvive aztán Késmárkra, még igen kis gyermekként, először Sámuel fivéréhez került, azután az ő betegeskedése alatt és halálával magára maradva tovább tanult, és ott végezte teljes iskolai pályafutását, grammatikából Fontanus János vezetése alatt, retorikából Moes János Ádám alatt, filozófiából és teológiából Sartorius György alatt. Miután Sartorius⁹⁶ György a késmárki iskolából a *batisfalvi* egyházba került át, rektorként Münnich Fülöp Jakab követte őt, és a mi emberünknek nem tetszett már a késmárki tartózkodás; ezért visszatért atyjához, aki azon gondolkodott, hogy külföldi vidékekre küldi őt. Mikor mindketten ezen a terven fáradoztak, 1753-ban igen hirtelen meghal az apa, és a mindkettejük szívének kedves klenóciak Dánielt jelölik ki atyja utódjának. Eleinte egyhangú törekvéssel fáradoztak előléptetésén azok az egyháztagok, akik a Kubinyi családból való patrónusok voltak; később pártokra szakadtak. Dániel katedrára emelésében még az egyháztagok is nem annyira egyetértők, mint inkább annyira kitartóak voltak, hogy a földesurak és lelkészek egynémelyikének semmilyen erőfeszítése nem tudta eltántorítani őket szándékuktól; de a patrónusként emlegetettek és a szomszédos lelkészek között akadtak olyanok, akik Dánieltől mint még fiatalembertől (és, mint vélték, nem elég képzettől) megtagadták ezt az állást, mégpedig akár neki szerették volna azt, akár más, méltóbb jelölteknek kívánták adományozni. Ezt a jelesebb állást elsősorban a vitán felül kiváló Sextius Jánosnak szánták, aki akkor az *osgyani* iskola rektora volt; Kubinyi Dániel honti alispán, az egyház patrónusainak vezetője, aki korábban maga is megerősítette a klenóciakat abban a szándékukban, hogy az apa helyét fiával töltsék be, most Simonides János *padári* pásztor és apósa, Sextius, valamint Dlhany Pál **R. brezoviensis** pásztor mesterkedéseire (mint ahogy minden másban is rájuk hallgatott) teljes erejével Dániel ellen fordult. A lelkészek fraternitásában⁹⁷ szintén voltak néhányan, akiknek Dániel nem tűnt elégnek egy ekkora egyházhoz. Különösen Hrebenda József tiszolci és Martinyi János *pileni* lelkész hadakoztak Dániel előléptetése ellen, miközben a contubernium seniora, Sztruhár András semlegesesen viszonyult hozzá. Így kétszer kellett pályázó beszédet mondania és a szokás ellenére kétszer idézték be az egyházmegyei közgyűlésre.

A klenóciak ezekkel nem törődve kitartottak szándékukban, és úgy gondolták, hogy jelöltjüket és magukat is kiteszik a kellemetlenségnek, s mivel nem helyeslik ezt az érvelést, ellentmondanak: Fischer szuperintendenshez folyamodtak. A közös ügyet velük együtt a Kubinyi-követők közül is jó néhányan támogatták, akiknek egyetértést tanúsító, nevük aláírásával és rányomott pecsétjükkel megerősített levelük mindmáig fennmaradtak. A szuperintendens azt is nehezen viselte, hogy a szeniorátus jó néhány tagja beleavatkozott a jelölt vizsgálatába, amire a törvény szerint ő lett volna illetékes, és megparancsolta, hogy küldjék hozzá a jelöltet. (42.) Miután ő megjelent (43.), alávetette a szokásos, elég kemény vizsgálatnak. Ebben kiemelt szerepet kapott a késmárki líceum két híres rektora is. Mégpedig Münnich, az akkori rektor, magánokokból is a jelölt ellenlábasa, igen kegyetlen

⁹⁴ *exulceratio*

⁹⁵ ti. hogy mostohaanyjuk sem lett

⁹⁶ Az előző esetben használt alak nem egyezik ezzel, az itteni alak a mérvadó, mert ez alanyesetben áll.

⁹⁷ vsz. az egyházmegyét jelenti

opponens volt; Sartoris György azonban, az ő elődje, akkor *Batısfalván* pásztor, a jelöltnek mint egykori kedves tanítványának, ugyanilyen buzgó védője. Ezután emberünket ugyanezen 1753. év Június havának 9. napján iktatták be a szent tisztségbe, és kevéssel később beiktatták az egyházba.

A Contubernium Törvényeit csak a következő, 1754. év április 25-én írta alá, engedelmességet ígérve.

Ezen az állomáshelyen 1770-ig maradt. A csorbát, melyet ellenlábásaitól meghívásakor szenvedett, magánemberi gondosságával olyannyira kiköszörülte, hogy még azok⁹⁸ bevallása szerint is bőven ellátta a rá bízott terület igazgatását, és mind honfitársai, mind az idegenek szerették is, nagyra is becsülték. Tekintélyével övéinél sokat el tudott érni; külsejével, alakjával, gyors memóriájával, szilárd jellemével sokakat felülmúlt. Az egyházmegyében egy tisztséget sem viselt; ennek gyűléseit látogatta ugyan, ám azokból, amint véget ért a közérdekű rész, kivonta magát belőlük. Munkájában gondos és könnyed volt, a postillákkal⁹⁹ és dogmatikai illetve morális könyvekkel okosan és szerencsésen tudott bánni. Szentbeszédeit élete végéig kidolgozta és le is írta. Az erkölcsökön igen szigorúan őrködött, hallgatóit többnyire túlzottan meg is szokta dorgálni. Különösen a temetési beszédek kidolgozásában és elmondásában volt nagyszerű, a végtisztesség minden részének megadásában pedig a babonássáig gondos.

Míg Dánielünk a klenóciak szent szolgálatát látta el, történt, hogy 1768-ben a Kis-honti járásban (melyet egyesek, mivel tisztán evangélikusok lakták, Kis-Szászországnak szoktak hívni) két katolikus pap, azon a címen, hogy rájuk itt mint misszionáriusra van szükség, megtelepedett; egyikük Karaba György Rahón, másikuk Kanderka András Nyustán. A misszionáriusok e Kis-Hontra való betelepítése Dánielünk és házanépe, ahogy sokan mások számára is (44.), magánemberként szomorú következményekkel járt, melyek azt eredményezték, hogy elhagyva kitűnő klenóci állását, a magánéletbe vonult vissza; hogy ez milyen okból történt, már el kell mondani.

1767-ben, a tavasz vége felé, heves lázak gyötörték. Mikor ezeket legyőzte, bal nagylábujján minden külső ok nélkül seb keletkezett. Ez a seb, akár mert rosszul kezelték, akár más okból, három teljes éven át gyötörte őt, és csak akkor gyógyult be, miután állomáshelyét már elhagyta, és a csont, mely már megszuvasodott, kiesett. Tisztségének azért minden kötelességét ellátta sántikálva is, csak egyik lábán zoknit hordva; egyedül a gyászoló házakba nem szokott elmenni a temetés idején, illetve az elhunytak testét nem kísérte ki a sírhoz. Ám mégis ez adott alkalmat, hogy tönkre tegyék életét. Az a misszionárius ugyanis, aki Nyustán telepedett meg, megfigyelve, hogy Dániel nem kíséri nyughelyükre a Klenóciakat, felajánlotta, hogy ő ingyen ellátja ezt a szolgálatot.

El sem fogadták ugyan ezt a felajánlott kedvezményt. és a klenóciak pásztorukat betegen sem szerették kevésbé mint egészségesen: az előkelők¹⁰⁰ közül azonban egyesek, veszedelmére, amely véletlen is fenyegethet, figyelni kezdtek rá¹⁰¹, és gyanakvással teltek el. Majd újabb körülmény is járult ehhez. Mivel ez a dolog¹⁰² Dániel figyelmét is jobban állására fordította, és maga is elhatározta, hogy komolyabban odahat, hogy sebe meggyógyuljon, orvosai tanácsára gyógyfürdőt akart látogatni. És hogy ne hagyjon üresen egy ily népes egyházközséget, azon gondolkodott, hogy odahívva

⁹⁸ ti. az ellenfelek

⁹⁹ szentbeszéd-gyűjtemények

¹⁰⁰ *primores*, itt úgy tűnik, inkább egyháziakról lehet szó

¹⁰¹ *eo* – lehet semleges nemű alak is, ez esetben „figyelni kezdtek *erre*”, azaz a betegségére

¹⁰² vsz. a katolikus pap próbálkozására vonatkozik

Tapolstányi Györgyöt, egykori margonyi lelkészt hagyná a maga helyén, aki akkoriban Köviben élt civil életet. Mikor pedig ő már Klenócon volt, egy kitörni készülő vihar miatt, és talán nemtörődömségből is, nem indult útnak azonnal: maga is hosszabban otthon maradt és helyettesét is magánál tartotta. Megragadta ezt az alkalmat néhány katolikus, jelesen I. L. bírósági esküdt az evangélikusok megvádolására, hogy a legmagasabb kedvezményeket figyelmen kívül hagyva ugyanazon a helyen két prédikátort merészelnek alkalmazni. Ezeket az említett férfiú újra és újra szemére vetette a Kis-honti egyházak felügyelőjének, Kubinyi Dánielnek, és azzal fenyegetőzött, hogy feljelentést tesz a királynál. Ő figyelmeztette a klenóciakat a veszélyre, s egyben kérte, hogy küldje el helyettesét és figyelmeztette, hogy egész addig egyedül látta el hivatalát. Mikor pedig emberünk, aki nem hitte el, hogy ebből veszély származhat az egyházra, és úgy gondolta, hogy ezt a dolgot az egyháztagok előtt a jogosnál inkább hangsúlyozza, indulatától elragadva elhamarkodva kijelentette, hogy inkább maga akar távozni, semmint helyettesét elküldje. Ehhez a kijelentéshez olyan makacsul ragaszkodott, hogy sem az egyháztagok – akik őt szívből szerették –, sem házanépe ezzel ellentétes tanácsai nem tudták elhatározását megmásítani.

1770-ben tehát, ebben a jeles és nevezetes évben az hívek méltatlankodása, barátai döbbenete és családja gyásza közepette elhagyta klenóci állomáshelyét, melyet oly sokan harcoltak ki neki. Akik a dolog lefolyását nem ismerték, szenzációs és hamis okokat találtak ki rá. Senki sem hitte el, hogy a betegség vagy a tanács kényszerítette erre; hiszen jó három évig ettől szenvedve eleget tett kötelességeinek, és most sem rosszabb az egészsége – sőt inkább, amint a fejlemények mutatják, közel járt ahhoz, hogy sebe begyógyuljon. Így aztán voltak, akik azt hitték, hogy gazdag állomáshelyén maga is meggazdagodott, és ezután nyugalmasabb életet akart élni; mások azt gondolták, hogy kincset talált, és ezért nem akarja ellátni hivatalát. Az igazságtól azonban mindkét elmélet igen messze járt. Ő ugyanis szegényen távozott állásából, olyannyira, hogy klenóci adósságait özvegyének (mikor férje halála után fiánál, Ochtinán élt) fiával együtt kellett kifizetnie. Általában, sosem igyekezett fogához verni a garast, és a családi vagyonnal a kelletténél kevésbé törődött.

Közben két, civilben folytatott életét megkönnyítő körülmény is adódott. Tudniillik klenóci állásában követőjét, Trsztyenky Jánost, akit Kun-Taplóczról hívtak el, az evangélikus nemes Gömör Eszter és egy szentmiklósi katolikus összeadása miatt a Magas Királyi Tanács néhány hónap elzárásra ítelt, majd felfüggesztette hivatalából; helyettesét Dánielben lelte meg, ő pedig életének támaszát a neki kölcsönzött feladatok jutalmában¹⁰³. Ezenkívül arra az időre, mikor emberünk civil életet élt, esett anyósának, nemes Wozár Ráchelnek, Kubinyi István özvegyének osztálya¹⁰⁴, mely után a feleségének szabott részt átvehette és megélhetésükre fordíthatta. (45.)

1770 áprilisától 1772 decemberéig élt civil életet, amikor is úgy esett, hogy két Kis-honti egyház is megüresedett, mégpedig a *rahovi*, melyből Frentoly Sámuel távozott el Tészérre, és a karaszközi, melyből Rasztočzky János Ledzénre. Mindkettő lelkészének hívta meg az akkor már egészséges és életerős Dánielt. Ő az utóbbit és a szegényebbet, ám lelki alkatához¹⁰⁵ alkalmasabbat választotta, s ennek szentelte munkásságát. Meghívták hát Karaszkóra 1772. november 28-án, és odaköltözött Luca napján; Fabriczius István *pileni* lelkész közreműködésével iktatták be.

¹⁰³ Tükörfordítás; inkább e mellett döntöttem, mint egy kerekébb, de szükségképpen értelmezőbb változat mellett.

¹⁰⁴ *divisio*, vagyronról való rendelkezés és családtagok közötti felosztás

¹⁰⁵ *genius*, „jellem”, „lelkület” is lehet.

Ezen az állomáshelyen, mely egyike a Kis-hontiak legszegényebbjeinek, sorsával megelégedve élt emberünk, különösen hogy látta, hogy hívei szeretik, és tapasztalhatta, hogy szívélyesek és nagylelkűek irányában. (46.)

Ám nem ugyanilyen elégedett lelkiállapotban élt felesége és gyermekeik, akik saját kárukon, a taníttatásukhoz szükséges tartalékok hiányán érezték a Klenóc és Karaszgó közti különbséget. Itt hát 20 évig és 4 hónapig élt nagyapánk, meghalt 1793. március 10-én, úgy gondoljuk, betöltve hatvanharmadik évét.

Míg élt, házastársa nemes Kubinyi Erzsébet volt, az ebből a nemzetségből való Kubinyi István (korának híres ügyvédje és később sok éven át szolgabíra, meghalt 1754-ben) és Wozár Ráchel lánya; ő hitében és más szempontokból is lelkész férjéhez méltó tulajdonságokkal tündökölt, 1802. március 8-án halt meg Ochtinában, László fia oldalán. Dániel 7 gyermeket nemzett vele, tudniillik öt lányt, akik közül három (Zsuzsanna és a két Barbara) gyermekkorában meghalt, ketten (Eszter és Zsuzsanna) maradtak életben (47.), továbbá két fiút, úgymint az ifjabb Dánielt (48.) és LÁSZLÓT, mindannyiuk elsőszülöttjét, akiről kell most már szólnunk, és akinek hamvainak szenteltem jelen kis mű¹⁰⁶ kidolgozását és kiadását is.

Az ő édesapja, ahogy már jeleztük, a most leírt tisztelendő Bartholomaeides Dániel, édesanyja Kubinyi Erzsébet volt; Klenócon született, mégpedig 1754. november 16-án; keresztvízbe 18-án merítette a nyustai lelkész, Holko Mátyás, tanúk voltak többek között Kubinyi Dániel, Hont vármegye másodalispánja, felesége, Bulyowszky Barbara, tisztelendő Institoris Sámuel pileni lelkész, felesége, Makovinyi Szabina, és maga a keresztlő.

Élete és ifjúkora kezdetén hozzászókkott a nehézségekhez, mivel hólyagkővel született; ez és a vele rokon betegségek abban az életkorban sújtották leginkább, melyben mások meg szokták alapozni a szerencsájüket. S noha a kőtől hatodik évét betöltve műtéti úton megszabadították, mégis, mivel testének hajlama erre és más betegségekre megmaradt, és a hibás anyag tagjaiban is következményekkel járt, sosem lett teljesen egészséges, és szükségképpen hol ízületi gyulladás¹⁰⁷, hol hólyagfájdalom gyötörte.

Úgy tűnik, éppen e természete irányította e férfiút az irodalmi pálya¹⁰⁸ felé. Mert ami irányultságát illeti, hogy ehhez vonzódott, az is mutatja, hogy már egész kis korában is szokása volt könyveket forgatni, szentbeszédeket írni, és eljátszani, hogy Atyját és Őseit követve lelkészi feladatokat lát el. Teste, külső felépítését nézve, erős és szilárd alkatot sejtetett, mert középtermetű volt, széles vállú, nehéz csontú, szíve és gyomra egészséges; ám teljes kifejlődésének útjában álltak hólyag- és ízületi betegségei, és sosem engedték, hogy elérje erejének azt a fokát, mely egyébként megadatott volna neki. Így lelkiereje, mely felülmúlta testéét, oda vezette őt, hogy – melynek Ősei oly sok éve szánták oda magukat – egyházi állásnak szentelte magát.

A műveltség alapelemeit Fröhlich János, a klenóci iskola rektorának vezetésével tanulta meg. Az ő irányítása alatt maradt egészen 15 éves koráig, s tanult így hittant és grammatikát. Életének ebben a korszakában lett letéve az alapja és kezdete mind bajainak, mind szerencsájének, melyek egész

¹⁰⁶ A szövegben *praesentis Opusculi* helyett hibásan *praesenti Opusculi* áll.

¹⁰⁷ *arthritis*

¹⁰⁸ *ad sectandas litteras* – tágabb értelemben jelenthet értelmiségi pályát, tanulást, „írástudást” is.

életében elkísérték. *Mint kővel születettet, akik azt hatodik életéve kezdetén kivették, annak nagyságától vezetve, megerősítették*¹⁰⁹. Szülei sokáig nem tudták, mi a baja gyermeküknek, és így nem tudták megérteni, hogy vidám időszakai miért váltogatják oly hirtelen egymást levertekkkel és viszont; ezt rossz természetnek tudták be, mely esetben nem ritkán a betegség csapását veréssel és ütlegekkel tetézték. Végül azonban elkezdtek felfedezni a betegséget, melynek valós meglétéről és természetéről végül Perliczius János Dániel, Nógrád vármegye orvosa világosította fel őket. Akik megszabadították őt a kőtől, görög nemzetiségűek voltak, vándorfelcserek, két fivér, akik hatósági engedéllyel járták a Királyságot és végeztek sebészorvosi kezeléseket. Ők Rimaszombaton Gerber Mihályt, helyi polgárt és kvestort keresték meg, és tőle tudták meg, hogy a klenóci lelkész fia kőtől szenved. Így hát, nem annyira az ő tanácsára, mint inkább ezért egészen Nyustára utazva, hogy Kubinyi Dániel ispánnak bemutatva a számukra a Királyság területén orvosi kezeléseket engedélyező iratot, tehát az ő tudtával, ott maradhassanak. Ám ez a másik férfiú volt az, aki nemcsak hogy rábeszélte ezeket az orvosokat, hogy Klenócra menjenek, hanem a betegeskedő régóta vonakodó apját is rávette, hogy beleegyezzen a műtétbe. Ezt ténylegesen 1759. december 26-án végezték el, és pedig sikeresen, noha nem veszély nélkül. Apja nem mert jelen lenni, egyedül csodálatos édesanyja volt mellette az iskola rektorával, Fröhlich Jánossal. A sebet azután néhány héten át a *combján*¹¹⁰, a hasa és herezacskója között ejtett vágáson keresztül.

Így meggyógyítva, és már úgy tűnt, teljesen egészségesen, derék atyja a *topschai*¹¹¹ iskolába küldte. 1768. január havában történt ez. 1772 októberéig maradt ott, ám úgy, hogy ha a tanulmányainak szentelt időt számítod, alig több mint három évet tesz az ki. Ebben az időben ugyanis újra megtámadta az ízületgyulladás, és ettől ágynak esett. Jobb lábában kezdődött. Egy vándororvos kezeléseiben részesült, melyek hatástalannak bizonyultak. Őt Pereth Ferenc járási¹¹² sebész váltotta fel.

Toptschán pedig Gotthard János, az iskola rektora vezetésével tanult, és ő alatta végezte el grammatikai és szintaktikai tárgyait. Rétorikai alapképzést is kapott. Ezt a tanítót saját korában nemcsak szigorúnak, de kegyetlennek tartották; szokásban is volt, hogy ütlegelős hírében álló tanárról azt mondják, „a Missovicz-Farkas-Gotthard-féle módszerrel oktat”; ugyanis állítólag mindannyiuk különösen sok veréssel élt. De bárcsak több Gotthard, Farkass és Missoviczi jutott volna nekünk! Ők tekintéllyel adták át tudásukat, a század szokása szerint, és sok hasznos ifjút neveltek fel. E három évből egyet Gotthard Mihály topschai polgár és vasműves házában töltött el, az ő asztaláról élve. Az ő fia szintén Mihály volt, ez időben *iglovi*¹¹³ lelkész; vele akkor kötött barátságát később külföldön is ápolta. Akkor is e házban élt, mikor első alkalommal érzett erős ízületi fájdalmakat, melyek aztán többször ismétlődtek.

1772-ben Késmárkra ment át. Tanítója itt Benczúr József, az egész Királyságban híres férfiú lett, aki előzetes vizsga után fogadta be őt osztályába. E nevelőnél ismét három évet töltött. Az iskola alumnusi jótéteményével ekkor élt először, mert addig szülei tartották el őt. Ebben a három évben az ízületgyulladás mellett félevente négynapos láz is gyötörte.

¹⁰⁹ Tükörfordítás; a mondatot nem értem, talán sajtóhiba is van a dologban.

¹¹⁰ *foemor* vsz. a *femur* helyett, még ha ilyen formában nem is található a szótárakban.

¹¹¹ *Topschensis*

¹¹² *chirurgus provincialis*

¹¹³ *Igloviensis*

1777-ben, miután Benczurt Mária Terézia Pozsony város szenátorának nevezte ki, és átköltözött oda, a mi LÁSZLÓnk is megpróbált Pozsonyba menni és az ottani múzsák tanítványa lenni. Ám részben mert későn érkezett volna, tudniillik szeptemberben, részben mert nemigen tudott külföldi ajánló személyt találni, nem fogadták be, és kénytelen volt atyjához visszatérni.

Ettől kezdve élte élete legszomorúbb korszakát. Mert a (költségeket előteremteni nem tudva) sem tanulmányaihoz és az iskolába visszatérni nem tudott, sem – otthon ragadva – reménye nem lehetett, hogy sorsát előre mozdítsa. Közben azonban a hatalmas Isten gondot viselt rá. Mi legalábbis úgy hisszük, hogy a Gondviselés közbelépésére történt, hogy több rokonának és olyanoknak, akik akkortájt a Kis-honti iskolák, egyházak és a szeniorátus élén álltak, figyelme rá terelődött, és foglalkozni kezdtek vele, noha a legnagyobb visszavonultságban élt. Olyan dolgok történtek ugyanis akkor, melyeket senki más, csak az Isten tudhatott az ő sorsával összehangolni, és azokat szerencséje előremozdítására felhasználni.

Azt még, amit elsőnek elmondunk, olyan csodaszerűnek nem kell tekinteni, mivel rokonok közt történt. A nemesek között volt Kubinyi Antal is, édesanyja, Kubinyi Barbara nővérének fia. Az ő apja, (szintén Kubinyi) Mihály, mikor őt nemzette, római katolikus volt. Később lutheránussá lévén, ezt a fiát is az evangélikus vallásra nevelte, és akkor is, amikor őt magát mint hitehagyót a törvény elé idézték, és vallásának elhagyása miatt a Magas Tanács határozata több évnyi börtönre ítélte, kitartott fia megkezdett nevelésében, és e célból a mi Lászlónkat fia mellé adta magántanárnak.

Ebben az állásban maradt, amíg szabadott; miután ezt megtiltották, és tanítványát a magisztrátusok¹¹⁴ ítélete szerint Nyuston a római katolikus plébános vizsgájára kellett bocsájtani, vagy pedig katolizálni, visszavonult atyjához. Ez az 1779-es év elején történt. Ugyanez év őszének elején a rimabányai rektor, Wenich Mátyás súlyosan beteg helyetteseinek feladatát látta el.

Ám az már sokkal csodaszerűbb, ami ugyanannak az évnek vége felé történt. Ekkor ugyanis Osgyánban köztisztviselői állásba helyezték, nemcsak hogy minden várakozása ellenére, hanem egyenesen akarata ellenére; hogy ez mi módon történt, már részletesebben elmondjuk. Ez a hitvány állás ugyanis későbbi pályájának¹¹⁵ első lépcsőfokát jelentette.

Az osgyáni evangélikus iskola először udvari iskola volt (49.), utána tanárai hírneve révén helyi iskolaként a legnagyobb szegénység mellett is ismertséget és nevet szerzett, és elsősorban szegény fiataloknak volt nagyon alkalmas. Két tanára volt, melyek egyike a rektor, másika a kántor címet viselte. 1760 körül a Magas Tanács rendelete egy tanárra korlátozta az iskola testületét, akinek emiatt az iskolát és a kórust is vezetnie kellett.

Azokban az időkben, mikor a vidék ura¹¹⁶ kezdte szívén viselni az iskolai nevelés ügyét, és e célból a rendeleti szabályozásnak megfelelő iskolákat emelt, az osgyániaknak lehetőségük nyílt, hogy engedélyével újra fölvegyenek egy második tanárt. Tehát a Kis-honti egyházak felügyelőjének, Fejes Györgynek, az igen széles látókörű és mindenre figyelmes férfiúnak javaslatára kérték, hogy

¹¹⁴ Nem jelöli meg, pontosan milyen bíróság („tisztviselők”) illetékessége volt ez.

¹¹⁵ *fortunas* – vagy „szerencséjének”, „boldogulásának”, „vagyonának”.

¹¹⁶ *terrae princeps*, elvileg valami földesúrnál nagyobb tartomány fejedelmét jelentené, de nem olyan pontos a titulussal, hogy beazonosítható lenne.

engedélyezzenek még egy, „norma¹¹⁷ szerinti”-ként emlegetett tanítót, és ezt nem csak kedvezményként fogadták, de dicséretként ki is érdemelték.

Így 1779 novemberében a mi Lászlónkat (ahogy akkor mondani szokták) „norma szerinti” tanárnak hívták meg az osgyáni iskolába. Miután ennek a hívásnak próbavizsga nélkül eleget tett, a királyi rendelet által kijelölt váci vagy kassai iskolába kellett volna mennie módszertani tanulmányok elvégzése céljából, majd ezután tárgyait németül tanítania. Ám ezekből semmi sem lett. Az osgyániak, mikor megérkezett, noha vonakodott, visszatartották; a templomban kántornak, az iskolában magyarul¹¹⁸ tanító tanárnak tették meg, ezt követően pedig még csak nem is gondoltak a rendelet szerinti eljárás megtartására. Ez az állás mindösszesen húsz forintot hozott, amelyből megélni sem tudott volna, ha nem talált volna páratlan patrónusra Korponay Gáborban, a helyi felügyelőben, aki ingyen ellátást ajánlott fel és biztosított is neki.

Belépve ebbe a hajlandóságától, képességeitől, sőt a kitűzött meghívástól is idegen területre, sorsával elégedett aligha lehetett. Elsősorban az tűnt nehézségnek, hogy bár nem tudott magyarul, mégis kénytelen volt mind a templomban, mind az iskolában ezt a nyelvet használva ellátni hivatalait. A kórusban is, akárhányszor arra került a sor, hogy az énekeskönyv szerint mind dallamukat, mind szövegüket nézve német dalokat elénekelhette volna ugyan; ám a gyerekek (az osgyáni kisfiúk és lányok, hiszen az ő tanítójuk lett) okulását szem előtt tartva nem léphetett tovább¹¹⁹.

Így hát elkezdett azon gondolkodni, hogy elhagyja ezt az állását és visszatér tanulmányaihoz vagy kijut az egyetemre, és nyugtalanította már az ehhez szükséges források kérdése. Elindította a külföldre indulóknak szükséges menlevél megszerzését. Ez okból Fejes Györgyhez folyamodik, a Kishonti egyházak felügyelőjéhez, aki meg is erősítette őt abban a szándékában, hogy egyetemre menjen, és segítséget is ígért a menlevél megszerzésében.

Nagyobb és bonyolultabb gondot jelentett a szükséges költségek fedezete.

Szüleitől ugyanis egy vasat sem remélhetett. Közben azonban a Gondviselés nem remélt utakon készített segítséget szükségében. Volt Bocza-Bányán egy nagy-nagybátyja, anyai nagyanyjának édes fivére, a gyermektelen Wozár Márton, ottani urburárius. Ő éppen abban az időben, amikor László Osgyánban lakott, meghalt, és végrendeletében Erzsébet unokahúgára, László édesanyjára 500 rajnai forintot hagyott, amit ő maga és gyermekei között úgy osztott el, hogy mindenkire, így Lászlóra is száz forint jutott. Száz forinttal így már gazdagabb volt. Fivére, Dániel is ennyit kapott, amit László kölcsönbe kapott, hogy majd visszatérése után megadja.

Történt továbbá, hogy Fejes György, akinek tanácsát kérte, azt szerette volna, ha Osgyánról távozóban családi tudósítóként fia, György mellé adhatná addig, míg a menlevél megérkezik, és maga is felkerekedhet. E feltétel mellett megígérte, hogy állja a költségeket.

¹¹⁷ rendelet

¹¹⁸ Szó szerint „a magyar iskolában tanárnak”, de az előbbieket nem teszik valószínűvé hogy lett volna egy más nyelvű és egy magyar iskola is.

¹¹⁹ Több tantárgyi és módszertani ismerettel vsz. világosabb lenne a mondat tartalma.

E remények és várakozások között telt ki az iskolaév, melyet Osgyánban leszolgálni határozott el. 1720. március 20-án a vezetése alatt álló diákságnak iskolai záróvizsgát rendezett, és búcsút mondott állásának.

Ez a nyomorúságos, még egyetlen embert eltartani sem képes állás szerencsésének alapja lett. Hiszen ide kerülve felriadt az álomból és benutságából, melyben addig mintegy eltemetve élt, és mint az olyan ember, aki végveszélybe kerül, és ilyenkor minden erejét – melyről nem is tudta, hogy rendelkezik vele – összegyűjti, és erősebben és tevékenyebben fordítja maga megmentésére: úgy ő is, elnyomva a szerencsétlenségtől, szegénységtől és rossz lelkiállapottól, elkezdett felemelkedni, kiegyenesedni és kézzel-lábbal másfele kapaszkodni. Az a körülmény is hasznára volt, hogy – míg addig nem ismerték – kezdett feltűnni az olyanok számára, akik fel tudták ismerni a valódi értéket. Barátoknak ugyan Osgyánban sem volt híján; közülük a legfontosabb Korponay Gábor, az iskola és egyházközség, később pedig a szeniorátusnak is felügyelője, hitvesével, Mazsary Juliannával, aki igazi hősnői alak, és nemén felül¹²⁰ okos és művelt. (50.) Barátra lelt a helyi lelkész, Paraszka András és az iskola rektora, Lowcsány Pál személyében is.

Osgyánról néhány napra Karaszkóra, szüleihez utazott, innen a már többször említett férfiú és uraság, Fejes György udvarába ment, bizony félve és remegve; tudniillik közkeletű volt róla az a hír, hogy övéitől szerfelett sokat követel, és nincs olyan, aki tetszése szerint tudna akár cselekedni, akár élni. És bizony valóban zord Cato volt ő, s a mi Lászlónkkal az első négy vagy öt héten át olyan keményen bánt, hogy majd' minden reményét elvesztette az irányban, hogy vendéglátója kegyét megtarthatja. Ám ahogy telt az idő, kötelességtudása annyira meglágyította szívét, hogy sosem kívánt volna más patrónust, és a lehető legnagyobb tisztességben volt része. Ebben az állásban 1780 májusától 1781 augusztusáig maradt. E tartózkodásának szerencséje másik alapját köszönhetette. Az, hogy Fejes megbecsülte őt, saját megítélése szerint – és ezt nem egyszer ki is mondta – nagyon sokban hozzájárult megtört lelkiállapotának felemeléséhez.

Míg nála tartózkodott, megkapta a Magas Tanácstól a menlevelet, mely lehetővé tette számára, hogy a wittenbergi egyetemre menjen és három évet töltsön ott. Ezzel felszerelve próbát tett az úgynevezett „albisatio”-val¹²¹ az alkalommal, mikor a szuperintendensek előtt jelöltvizsgát kellett tennie. Ez alkalommal megtapasztalta, hogy – ami sokaknak ismerős lehet – hogyan bánnak a jelöltekkel, azaz hogy többen emberségesek és barátságosak, de akad példa a hideg, kemény, kegyetlen és bárdolatlan lelkületre is. Különösen két férfiú (tudniillik I. S. és M. I.¹²²) esetében nem tudta soha összeegyeztetni a kifelé hangsúlyozott tudós mivoltát és kulturáltságot a jelöltekkel való bánásmódjukkal.

Igen sokat ajánlottak fel más Kis-honti egyházközségek, pl. a tiszolci egyház az apja kéziratái alapján *neki ajánlott életrajz-íráskért*¹²³ két arannyal gazdagította őt, klenóci atyafiai körülbelül tizenhat forintot ajánlottak fel stb. Ahogy feljegyzéseiben találok, mindösszesen, pénzecskéit összeadva Szkalnokból való távozásakor 330 rajnai forintot és tíz garast kapott és birtokolt, majd pedig, miután

¹²⁰ azaz „nő létére”

¹²¹ Nem találtam semmit erről, ha az „album” szóból ered, talán valami „jegyzékbe vételt” jelenthet. Esetleg a peregrinációs *Stammbuch*-ok avagy *Album amicorum*-okba való fölvételt jelentheti.

¹²² A rövidítések után a „– a. –” karaktereket nem tudtam értelmezni.

¹²³ *pro oblata sibi delineatione Fatorum, ex MSS. paternis extracta* – szó szerinti fordítás, de nem értem ez alapján, hogy ki ajánlott, kinek a kiról szóló leírásáért.

otthon egyéb költségek adódtak (ruhákra, menlevélre, útikalauzra), mikor útnak indult Németországba, nem több, mint 261 rajnai forintja és 36 krajcárja maradt.

Ez az út 1781. augusztus 20-án kezdődött, és Losoncra érve csatlakozott Bilszky Jánoshoz, vándorlása leendő társához. Útja vele Trencsénbe, Simko Istvánhoz, szintén egyetemi jelölthöz vezetett. Azért történt így, mert ő is, Bilszky is Pozsony és Bécs elkerülésével, Trencsénből egyenesen Brünnbe, és innen Prágába próbáltak eljutni. De másképp lett, mint remélték. Simko még nem volt útrakész; ő kénytelen volt még elmenni Sopronba, ahol tanult. Vele tehát Pozsony felé kellett venni az irányt. Mivel pedig még ide sem sietett ő, Bartholomaeides Bilszkyvel a trencsényi fürdőbe vonult el. Ott időztek, mikor csatlakozott hozzájuk a parlagos¹²⁴ Petyian Gábor, szintén egyetemi jelölt. Miután ők hárman visszatértek Trencsénbe, Simko összekészült az útra. Vele és a többiekkel Pozsonyig jut el Lászlónk. Mivel pedig úgy tűnt, hogy Bilszky és Simko hosszabban készül ott időzni, kettejüket hátrahagyva Petyiannal szeptember 10-én hazáját elhagyva Bécsbe igyekezett, majd tovább, három ...¹²⁵ megtéve, ugyanazon hó 23. napján befutott Wittembergbe.

A Múzsák e székhelyén három szemesztert maradt, a negyediket a költségek miatt nem tudta ott végezni. A wittembergi Cassai-ösztöndíjban részesült; útravalót ugyanebből kapott, amit pedig még helyben felhasznált az ugyanott megírt *Commentatio de Bohemis Kis-Honthensibus* nyomdaköltségére¹²⁶. A Bohuss-ösztöndíjat, amit a Pohl-félével is összekötött, a *Montanum*-ban hallgatja; noha megígérték, nem tartotta meg¹²⁷. Egy téli félévben a városban, a Collegengasse utcájában lakott vendégként, a másik kettő alatt az Augusteumban lakott, mégpedig az egyikben bérelt szobában¹²⁸, a másikban a Magyar Könyvtárban, melynek először Gotthard Mihállyal, utána Petyiannal prefektusa volt.

A Wittembergben tanítók közül sokra tartotta Christof Carol Tittmant, az akadémiai ház elöljáróját, akit dogmatika, morális és exegézis tárgyából hallgatott. Rajta kívül még különösen Johann Matthias Schroek-et látogatta világi és egyháztörténelemből. Tisztelt másokat is, mint Johann Friedrich Hirth drezdai szuperintendenst; ők mindannyian a teológia doktorai voltak. Filozófiai tárgyából Hillert, Bode-t, valamennyit Reinhardot (aki akkor a rendkívüli filozófia professzora volt) is hallgatta, aki wittenbergi életének¹²⁹ vége felé a teológia doktorává is avattak az elhunyt Werensdorf és Hirtius helyére.

Az egész időszakban az Elektori Konviktus ellátottja¹³⁰ volt, és a következő magyar egyetemi polgártársai voltak: Gotthard Mihály, Berke Balázs, Holko Mátyás, Bilszky János, Simko István, Pulinyi Sámuel, Ott Godofréd, Tatay Pál, Bárányi János, Perlicy Dávid, Poniczky Sámuel, Csery Pál, Hamary János, Lagler György, Sextius György, Podhradszky György és Petyian Gábor. (51.) 1785. március 26-án összekészült a hazatérésre. Visszafelé pedig egymaga utazott. Mikor Pozsonyba ért, állást

¹²⁴ Parlagos, szlov. Polichno

¹²⁵ *ter hoc* – kb. „háromszor azzal”, sajtóhibára gyanakszom.

¹²⁶ vagy csak „betűire”, *in typos*

¹²⁷ Az egész mondat értelme bizonytalan; a *Montanum*-ról nem tudni, hely- vagy intézménynév-e, az ösztöndíjakról sincs se adat, se máshol szó és a központozás is hiányos és bizonytalan. A második tagmondatban a „megígérték” ugyanígy lehet „megígérte” is, nem derül ki az alakból, hogy László-e az alanya.

¹²⁸ esetleg „közös hálóban”, *conducto cubili*

¹²⁹ ti. Lászlónak

¹³⁰ tkp. „kosztosa”

ajánlottak neki; egykori tanítója ugyanis, Benczur, akkor pozsonyi szenátor, azt tanácsolta, ajánlja fel szolgálatait az igen kiváló Szirmay Istvánnak, a Tiszamenti Egyházak körzete felügyelőjének, aki azt szerette volna ha bizalmas emberét és házi lelkészét egy személyben találhatná meg. Ő nem tagadta meg segítségét, csak szabad legyen hazatérnie és atyja, illetve patrónusa, Fejes György tanácsa szerint így cselekednie.

Alig tért még haza szüleikhez, mikor az említett nemesúr már írt is ez ügyben gyámolítójának¹³¹. Az ő tanácsára Csécs¹³²re vonult vissza, hogy meglássa, vajon segítségére tudna-e lenni az említett nagyúrnak. Mivel azonban ez az úr¹³³ még nem rendelkezett a házi prédikátor tartásának kiváltságával, és úgy tűnt, nem is tesz semmit ez ügyben, ő inkább a ratkói egyháznak ajánlotta segítségét, melynek iskolája üresedésben volt. Visszatért tehát Csécsről, és még akkor májusban a ratkói iskola rektorává nevezték ki Fridelyi András helyett, aki *rozloni* pásztor lett.

Abban az időben igen sűrűn adódott alkalom, hogy lelkésszé lehessen valaki. Ugyanis épp ekkor kezdett érvényre jutni Gömör vármegye vidékein a sokáig késleltetett türelmi rendelet; a frissiben visszaállított egyházak üresen várták a régi egyházmegyékből választható pásztorokat.

Lászlónk így alig nyolc hetet töltött Ratkón, mikor három helyre is meghívást kapott: Ochtinára, ahonnan Kellner Sámuel elhívták Nagy-Rőczére, *Pondjelokra*, ahonnan Joseffy Györgyöt *Mijaviára*, és *Kiettére* is. Hogy hogyan történt, hogy Ochtinára ment végül, azt hosszú lenne elmesélni. Elég annyi, hogy a Gondviselés vezetésének kell tulajdonítanunk ezt.

A szent rendeket *Toptschán* vette fel Ruffinyi János szuperintendenstől, 1783-ban, Jakab apostol ünnepén. Vele együtt szentelték fel a Tokayra meghívott Fabry Pált is. Következő vasárnap Major János *slavovillai* és Farkas György *resteri* lelkész közreműködésével beiktatták az ochtinai anyaegyházban és Rochfalva filiában is.

Ha ebben az időszakban meg nem kapja a szent rendeket és állásba nem kerül, aligha remélhette volna, hogy valaha is kinevezik. Csoda (és mindig az is volt) Istennek a dolgokról való ily gondoskodása. Ugyanis alig nyolc hétig volt egészséges ebben az új állásában. Betegségek zaklatása következett, melyek végzetessé lettek számára. Azon a vidéken, abban az időben vérhasjárvány volt, melyben Ochtinán és Rochfalván közel negyvenen haltak meg. Beteglátogatásai során, noha gondosan ügyelt magára, őt is megtámadta a betegség, melyből kigyógyult ugyan, ám szervezete állapota miatt, mint később kiderült, ízületigyulladás lett, mégpedig olyan súlyos, hogy huszonöt hétre ágynak esett miatta.

Olyan orvosok kezelték, akik nem voltak híján sem a gyógyítás szándékának, sem a tudománynak, de hiába. A hashajtók, érvágások, fürdők, kenőcsök, izzasztó gyógyszerek révén oda fajult a helyzet, hogy nemcsak tagjai dagadtak meg és fájtak egyre jobban és jobban, hanem izomzsugorodás¹³⁴ is kialakult végtagjaiban. A hibát ott követték el, hogy a *corpusculumot*, melynek megerősödésre lett volna szüksége, mind jobban és jobban meggyengítették. Ezt a hibát Madács Péter vette észre, amiért is a gyógykezelésen módosítva a beteg, bár már senki sem számított rá, meggyógyult.

¹³¹ azaz Fejes Györgynek

¹³² Csécs

¹³³ talán Szirmay

¹³⁴ *contracturae in membris*

1784 vége felé házasságon kezdett gondolkodni, sőt a következő év elején valóban házasságot is kötött Marton Katalin (52.) csetneki nemes hajadonnal. Ebben az együttélésben szomorú és boldog, örömteli és gyászos keveredett. A gondviselés nyomai azonban mindenhol felfedezhetők voltak. Ez több különleges esettel is megvilágítható és megerősíthető.

Ez a felesége, míg el nem vette őt, sokkal életerősebbnek, férjét majdan túlélőnek tetszett. Magában folyton az özvegységtől félt, és aggódott az életmódbeli dolgokon. Később derült ki, hogy fölösleges volt ez a félelme. Mellkasbetegséggel ment férjhez, amiről azt kell hinnünk, hogy testének, mellkasának az akkor használatos női fűzővel való túlzott összerepréseléséből eredt. A hajadonok ugyanis ilyen fűzőkkel szorították össze magukat, hogy minél karcsúbbnak látsszanak. Ez volt az oka, hogy tüdejének, mely nagy termete miatt nagy kellett hogy legyen, nem volt elég helye kitágulni, ami nehezzé tette légzését, mely így asztmatikussá vált, és ehhez más tüdőbántalmak is kellett hogy társuljanak, végül pedig mellvizenyő, mely 1815. január 6-án elragadta őt közülünk.

Egyébiránt Lászlónk úgy nyilatkozott, hogy mind nős emberként, mind özvegyként élénk és tevékeny volt. Ehhez a serénységhez tartoznak nevezetesen irodalmi próbálkozásai is. Ezekhez, mint fentebb már felhívtuk rá a figyelmet, gyermekkorától vonzódott, és már kora ifjúkorában megpróbált szentbeszédet írni és atyját utánozni. Ahogy előrehaladt a korban, egyebek között irodalmi, történelmi, földrajzi témákkal is szívesen foglalkozott. Jó néhány művet írt, melyek egy része közre lett adva, mások kéziratban maradtak.

I. Közreadattak a következők:

a, *Commentatio de Bohemis Kis-Honthensibus antiquis et hodiernis*. Először kiadva Wittembergben 1783-ban 4.-ban¹³⁵, ajánlva Fejes Györgynek, Trsztjenszky Jánosnak és Bartholomaeides Dánielnek, atyjának; átnézve és bővítve, újrasedve Pozsonyban 1796-ban 4.-ban.

b, Újrasedette a *Tractatum Slavo-Bohemicum*-ot, melynek címe: (...) ¹³⁶ Besztercebányán, 1784. VIII. A falusi szokásokat célba vevő szatíra ez, a szlovák falusi iskolákhoz alkalmazkodva és azoknak szánva.

c, Ugyanekkor és ugyanott kinyomtatatta az övéinek és a hazai ifjúságnak szánt katekizmust a (...) cím alatt. E könyv újranyomtatása többszörösen is szükséges volna.

d, 1790-ben hozta napvilágra szlovák nyelvű traktátusát (...) cím alatt. Néhány példányban a szedő hibája miatt 1789 áll 1790 helyett.

e, 1794-ben adta ki szlovák nyelvű művét Amerika felfedezéséről. A könyv címe: (...)

f, 1798-ban adta közre természettörténetét e cím alatt: (...)

g, Ugyanabban az évben adta ki Szlovák Földrajzát, mások költségén, nevezetesen: Ambrosy Sámuel radványi lelkész és Stephanus János besztercebányai nyomdász. A kéziratért egyszersmint a térképekért, vagy inkább táblákért, melyek a térképeket mutatják, háromszáz példányt adtak a szerzőnek a kinyomtatott könyvből. A könyvecske címe: (...).

¹³⁵ in 4. – talán 4. hónap?

¹³⁶ A gót betűs és nem latin címetek nem írom át; zömük a könyv 72-73. oldalán található.

h, A következő évben közreadta és sajtó alá rendezte: *Memorabilia Provinciae Csetnek, forma 8.*¹³⁷ E könyv kiadásának költségeit több támogató viselte, úgymint méltóságos báró Pronay Gábor, Gömör vármegye főispánja; tekintetes és nagyságos Sturmán Márton tanácsos, a híres csetneki uradalomból.

E kis mű kiadása alkalmat nyújtott egy másik, nagyobb műre is. Pronay Gábor¹³⁸ főispán ugyanis, illetve Szatmári Király Miklós alispán¹³⁹ azt óhajtották, hogy hasonló módon egész Gömör vármegyéről készüljön leírás. Így a *Memorabilium* szerzőjére bízta ezt a megyét, melyet miután elfogadott,

i, közzétette az *Annuntiatio edendi Operis*¹⁴⁰, melyben leírta annak foglalatát, és felhívta szülőföldje művelt embereit, hogy gyűljenek össze és családi levéltárukat megnyitva küldjék el írásba foglalt történetüket. 1804-ben történt ez, minden eredmény nélkül. Egyedül az Andrássy és Máriássy grófok családja küldött valami összefoglalót.

k, Ugyane végből és céllal készített egy másik iratot is, és e címmel hozta napvilágra: *Tractatus historico philologus de Nomine Gumur, et similibus, apud Anonymum Belae Regis Notarium obviis, ac Loca Comitatus Gömöriensis Notitia Historico-Geographico-Statistica*¹⁴¹. Nyomták Lőcsén 1806-1808, forma 4.

Hogy mekkora munkával, fáradsággal és költségekkel járt szerzőtársnak lenni ebben az iratban, legalább azok meg tudják ítélni, akik vidéken lakva, távol könyvtáraktól és könyvesboltoktól, segítőtől elesve, gyűlölködőknek kitéve, a kiadás ellenségei közt forgolódva vállalták hasonló munkák végigvitelét. E *Notitia* szerzője mindenestre kénytelen volt minden lenni egy személyben. Ő volt tudniillik a megfigyelő, a leíró, a mérnök és a szobrász. Hol idegenbe kellett mennie, hol hegyeket megmászni, hol másoktól összefoglalókat kikönyörögni ismételt és legnagyobbbész hiábavaló kiáltványirogatással. A vármegye levéltárát több évben is felkereste saját költségén. A pesti egyetem könyvtárát kétszer is meglátogatta; végül pedig, hogy a könyv napvilágot láthasson, a költségekért még meg is volt kénytelen harcolni.

m, 1808-ban adta ki: *Tractatum: de Sajone Amne, natura navigero, Classibus veterum navigato*¹⁴², *magnó totius Patriae, imprimis Ungariae Cis- et Trans Tibiscanae ac Comitatum, Borsod, Gömör, Szepes, Lipto, Zolyom et Neograd commodo, iterum navigabili reddendo*. A nyomdai költségeket méltóságos Andrássy Lipót gróf biztosította.

n, Megjelent Lőcsén is egy írás ugyane szerzőtől a következő cím alatt: *Brevis tractatus*¹⁴³, *quo disquiritur, an nomen Ungaricum et Magyaricum, apud veteres fuerunt propria vel Adpellativa? An*

¹³⁷ Ez utóbbi nem a címhez tartozik, talán ívszámot vagy egyéb formátumot jelöl.

¹³⁸ neve előtt itt *L. B.* rövidítés, utóbbi talán a *baro*.

¹³⁹ *procomes* – vsz. a szokásos *vicecomes* helyett.

¹⁴⁰ „A készülő mű hírül adása”

¹⁴¹ kb. „Értekezés a „Gömör” névről Anonymus műve alapján”

¹⁴² Értekezés a Sajó folyónak, mely természettől fogva hajózható és a régiek hajóit hordozta is, (...stb.) újra hajózhatóvá tételéről.

¹⁴³ „Rövid értekezés, melyben azt kutatjuk, vajon a „(h)ungarus” és „magyar” szavak a régieknél tulajdon- vagy személynevek voltak-e? Vajon egy emberé volt, vagy több vidéken, különböző népeknél és nyelveken is közös? stb.”

uni data, vel multis Regionibus, diversis Nationibus et Linguis communia? nec non de eorum origine, vera significatione, et usu genuino, ad ductum Geographiae et Historiae, immo et Legis Civilis, disseritur. 1809-ben 4.-ben.

o, Saját szentbeszédeinek kinyomtatásán és közkinccsé tételén a mi Apánk sosem dolgozott. Fennmaradt azonban kettő, melyet más gondozásában és költségén adtak ki. Ezek egyikét Eperjesen, 1808-ban, főtisztelendő Szontagh Sámuelnek tiszakerületi szuperintendenssé szentelésén mondta el; ez az ezen ünnepélyen elmondott beszédek között maradt fenn. A másik, melyet egy magánember, Györky Dávid temetésén mondott el 1810-ben, egy verssel együtt lett kiadva.

p, Fennmaradt még nyomtatásban jó néhány, Lászlónk tollából származó recenzió, melyek a Bécsben évenként, a jénai és hallei *Nova literaria* módjára megjelenő évkönyvekben láttak napvilágot, jónéhány könyvről; egy *Tactatus de litteratura Slavica in Hungaria, ejusque Fatis, Vicissitudinibus, et praecipuis Impedimentis*¹⁴⁴.

II.

Nagyobb azon irodalmi munkák száma, melyek kéziratban maradtak. Szabadjon felsorolni a legfőbbeket:

a, Külföldre való utazása előtt, tekintetes Fejes György udvarában tartózkodva, apja okleveleiből összeállította a *Supplementum Protocolli Senioratus Kis-Honthani*¹⁴⁵ 1670-1680 között mutatkozó hiányos részét.

b, Ugyanott lakva összeírta, vagy inkább hasonló dokumentumokból kivonatolta a *Historia Ecclesiae Taxoviensis et Pilensist*.

c, Wittembergben tartózkodva a Magyar Könyvtárban betöltött hivatalánál fogva kidolgozta és¹⁴⁶ nyilvánosan elmondta a Kassai-öszöntőj alapításának emlékére tartott ünnepség beszédét, melyben összehasonlította a Magyar Evangélikus Egyház ügyének 1681-es és 1781-es állapotát.

d, Miután Ochtinán lelkész lett, kidolgozta a *Liber precum*¹⁴⁷ *usibus publicis et communibus adaptatarum, collectum ex formulis Zollikoferianis, ax Sturmio et aliis-t.* E formulák¹⁴⁸ közül néhányat saját virtusból is írt, két részt készítve el belőlük, melyek egyike a hétköznapi használatot, másika az ünnepeket és ünnepi alkalmakat szolgálta. Mindezek a formulák egyedi megközelítéssel rendelkeznek, és mentesek a személyes motívumoktól. Azt a különbségtételt is, mely a hajnali vagy esti időből ered, és ami a legtöbb egyediséget (mely azonban senkire nem vonatkozik) szokta tartalmazni, ezekben láthatóan többnyire elkerüli.

¹⁴⁴ Értekezés a magyarországi szlovák irodalomról, annak történetéről, viszontagságairól és fő akadályairól.

¹⁴⁵ „Kiegészítés a Kis-Honti Szeniorátus névsorához”

¹⁴⁶ A szövegben hibás *te* az *et* helyett.

¹⁴⁷ „Közhasználatra alkalmassá tett stb. imák könyve.”

¹⁴⁸ Vsz. imaszövegek, maradtam a tükörfordításnál az értelmező helyett.

e, Megírta a *Slavica Satyrica*-t¹⁴⁹, melyben földrajzi leírás formájában nevette ki a tájegységek, városok és falvak minden társadalmi rétegének nyilvánvaló hibáit és túlzásait. A könyvecske az Utópia (szlovákul *Nestworeny Swet*) címet viseli, és a némethez igen hasonló lett.

f, Elkészítette a *Historia*¹⁵⁰ *Ordinis Superintendentium Aug. Conf. in Hungarica, ejusque fati et vicissitudinibus adductum Historiae et Litterariae*-t. A nyomdakész kézirat mecénésére vár, aki a nyomdaköltségeket állná.

g, A maradékot egy kategóriába lehet sorolni, pl.

A gömöri szeniorátus jegyzőjeként írt egy értekezést¹⁵¹ a szeniori gyűlések hatékonyabbá és hasznosabbá tételéről.

A betléri Szeniori Könyvtár avatására disszertációt készített *de beneficis effectibus Christianae Tolerantiae in Litteras, exemplo Dynastiae Betlér comprobatis*.¹⁵² Ugyane könyvtár ünnepségére iratot tervezett készítenia gömöri szeniorátus érdemeiről az irodalom terén.

Egy másik hasonló alkalommal Vergilius Georgicájának a méhészkedésről szóló részét tervezte szlovákul versbe áttenni.

Konszenioraként kialakította a *Projectum de reformandis et hodierno sttui adaptandis Legibus Contubernii Gömörensium*-t.¹⁵³ A rozsnyói iskola professzorának iktatva be Mispal Gergelyt, írt és beszélt is a tanári címről, mint az iskolai tanításra legalkalmasabbról.

1816-ban az újonnan épített kassai templom felszentelésének alkalmából szerkesztette és az ottani templomnak ajánlotta: *Micae historicae*¹⁵⁴, *ecclesiastico-litterarias, coetum Aug. Conf. add. Cassoviensem concernentes*.

Nyomdára készített elő egy könyvecskét a szlovák általános iskolák számára e cím alatt: (...).

Azon alkalommal, mikor vita dúlt a csetneki egyház és elmozdított lelkésze, Pazár András között, értekezett arról a felvetésről, hogy „akié a meghívás joga, azé az elmozdítása is”, és kimutatta, hogy ez az egyházi törvény helyi és részegyházakban nem érvényesül, mert a meghívás több jogi aktust is magában foglal, melyek a választást leszámítva (melyben a helyi egyház az illetékes) a szeniorátushoz és a szuperintendenshez tartozóak.

A Reformáció 1817-ben tartott jubileumára három írást dolgozott ki. Közülük az egyik a lőcsei Cyriacus Mártonról szól, aki a magyarok közül először ment a wittenbergi egyetemre. Az írás címe a következő: *Die Frage: ob Martin Cyriacus, ein Leutschauer gewesen, bei Gelegenheit der, am 30. Oct. und 1. Nov. 1817 begangenen Jubelfeyer erwogen und erörtert von L. B. etc.* – Ugyanezen alkalommal írta: *Summaria capita de initiis, progressu et fati Superintendentiae Aug. Conf. Add, in Liberis*

¹⁴⁹ „Szlovák satíra”

¹⁵⁰ „Az evangélikus szuperintendens rend magyarországi története stb.”

¹⁵¹ *Commentatio*

¹⁵² „a keresztényi türelem jótékony hatásairól az irodalomban, a Betlér család bevált példájával igazolva”

¹⁵³ „Terv a gömöri szeniorátus törvényeinek reformjáról és mai körülményekhez alakításáról.”

¹⁵⁴ kb. „Egyházi-irodalmi morzsák a kassai evangélikus egyházzól”

*Regisque Civitatibus Superioris Ugariae occasione anni a Reformatione saecularis tertii 1817. delineavit L. B.*¹⁵⁵

Mivel pedig e jubileum ünneplésekor az Úrvacsora szentségét, mivel nem volt más, aki neki segítsen, hívével együtt saját kezéből szokta kiszolgáltatni, több, mindkét állapotbéli¹⁵⁶ férfit maga ellen hangolt. Megírta tehát az Apológiát, melyben megpróbálta kimutatni és a mi teológusainkkal is igazolni, hogy ezt a gyakorlat egyrészt hajdan az Ósegyházban is szokásos volt, másrészt a Szentírással, különösen szükség esetén, összhangban van. Az írás címe: *Dissertatio super quaestione: An Evangelicus V.D. Minister ordinarius, Sacramentum Coenae suis administrans, simul cum iis, atque adeo ex manibus suis, seu ordinariae, seu in casu necessitatis, sumere possit?*

1816-ban fabrikált egy írást e cím alatt: (...) ¹⁵⁷

Az alkalommal, mikor a Balogh Péter általános felügyelő¹⁵⁸ utódjáról szóló választásról tanácskoztak, és voltak, akik ezt a tisztelet Cobourg Ferdinánd hercegre és fejedelemre, Koháry fejedelem vejére akarták ruházni, ezzel az írással értekezett: *De heris acris et dynastiae Murány evangelicis, Aug. conf. add. Ungaris, arctiori nexu junctis, ut desiderium protestantium Aug. conf. add. Ungarorum, serenissimum principem et duces Cobourg, protestantium in Monarchia Augustae Domus Austriacae primum futurum dynastiae Murány dominum in generalem suum inspectorem concupentium, naturale, justumque fuisse, ostenderet, disseruit L. B.*¹⁵⁹. Ez 1819-ben történt.

Ugyanebben az évben az újonnan épült rozsnyói iskolaépület szentelési ünnepségének fényét akarta emelni a következő, az ottani templomnak ajánlott írással: *Rosennavia Evangelica vetus cum hodierna in re Scholastica et litteraria comparata et comparanda, seu: nonnulla datas, statum scholarum evangelicarum Rosnaviensium veterem delineantia, occasione ea, qua anno 1819. novum aedificium Scholae sollenniter inaugurabatur, collecta et exhibita per L. B.*¹⁶⁰

Ugyanígy ez évben kellett neki bevezetnie a csetneki iskola újonnan megválasztott tanárát. Ez alkalommal értekezett erről: *De Scholis senioratus Gömöriensis, ante tempora Tolerantiae Josephinae habitis, iisque majoribus, negligentia propria pessundatis, denuo restaurandis.*¹⁶¹

Listát kivonatolt azokról, akik a Széchényi Könyvtár kéziratkatalógusában szerepelnek és a magyarországi protestáns vallástörténet szempontjából számítanak, évenkénti bontásban úgy elrendezve, hogy időrendben segítsék e történelmi-levéltári kutatás folytatását.

Jónéhány teológiai témájú mű elkészítésén is fáradozott. Például Chászár András egyik művét, a *Processus Jesu Christi contra Atheos, Naturalistas etc.*¹⁶² címet viselőt próbálta cáfolni. Ugyane férfiúval írásos vitát is folytatott a vallás (újabbán divatos) felosztásáról a természetes és a

¹⁵⁵ kb. „Fő pontok az evangélikus szuperintendencia kezdeteiről, fejlődéséről és történetéről Felső-Magyarország szabad kir. városaiban.”

¹⁵⁶ Vsz. civil és felszentelt

¹⁵⁷ ld. 80. oldal

¹⁵⁸ *generalis inspector*

¹⁵⁹ BL a cím alapján tkp. a fenti párt véleményét támogatja.

¹⁶⁰ kb. „Rozsnyó régi és mai iskolaügyének összevetése az új iskolaépület avatásának alkalmából.”

¹⁶¹ kb. „A gömöri szeniorátus türelmi rendelet előtt is meglévő, de elhanyagolt iskoláinak megújításáról”

¹⁶² kb. „Jézus pere az istentelenek ellen”.

kinyilatkoztatott szempontjából. Egy másik kiváló férfival arról vitázott, hogy *Num in Vet. Testamento immortalitas doceatur?*¹⁶³ stb. stb.

III. Végül készített egy gyűjteményt kéziratokból, melyek egy részét sajátkezűleg írta, más részét barátai neki címzett, akár világi, akár egyháztörténelmet érintő sajátkezű leveleivel töltötte fel; megint másikat különböző, részben nyomtatott, részben kéziratos tanulmányokból állította össze és foglalta kötetekbe. Ez a gyűjtemény ívekben maradt fenn, körülbelül 40 kötet negyedes és nyolcados¹⁶⁴ formátumban.

A mi ochtinai Bartholomaeides Lászlónknak ezt az írói buzgalmát gyűlöllői grafomániának, írási viselkedésének mondták, s megítélésük szerint nyereségvágyának kellett tulajdonítani, mert úgy vélték, családi vagyona túlzottan gyarapodott. Pedig bizony Kodrosznál is jobban elszegényedne¹⁶⁵ az, aki könyvek árulásából (különösen szlovák könyvekével Magyarországon) akár megélni, akár meggazdagodni akarna! Maguk a könyvszerzők, akik a szlovákoknál egyben könyvárusok is, sem tudnak másképp megélni, mint hogy kínálatukat kizárólag az áhítatot előmozdító iskolai könyvekre vagy kalendáriumokra szűkítik, és ezek révén próbálják behozni a szegény szlovák népen azok előállításának roppant költségét. Az ő írói szorgalma nagyobb hasznára volt barátainak, mint neki magának; pl. a *Historia Naturalis* tisztelendő Ribbay Györgynek, a *Geographia* tisztelendő Ambrozy Sámuelnek.

Hasznára volt azért, bizonyos szempontból, saját magának is, mert minden derék ember előtt becsben állt miattuk. Ki ne látná meg e megbecsülés bizonyosságát a levélben (53.), melyet Gömör vármegye tekintetes Közössége írt nemesítésének ügyében Ófelségének, melyet mindenképp az ő, az Irodalom Köztársaságában szerzett érdemei elismerésének bizonyosságául kell tartani. Említést tettünk gyűlöllőről, mert valóban voltak ilyenek is – de nem is hiányozhattak. Viselt ugyanis tisztségeket a szeniorátusban is; méghozzá 1795-ben a Csetneki-völgy iskoláinak dékánja lett, három év múlva, azaz 1798-ban jegyző a *ratkovi* zsinaton, 1807-ben a *feketelehotai* gyűlésen konszenior, végül 1822-ben június 18-án a sebespataki konzisztóriumon szenior. S hozzá még e férfiú, noha a legjóságosabb volt és legbarátságosabb, és mindenki felé igen közvetlen, ugyanakkor heves vérmérsékletű is, s ebből kifolyólag (és talán elvei miatt is) a mai politikai életet oly kevésbé ismerő, végül az igazságnak olyan kérlelhetetlen harcosa, a lelkesi jogok oly szigorú védelmezője, hogy már csak ezen okok miatt sem lehetett, hogy itt vagy ott ne vonja magára hol ennek, hol annak a rosszállását. Hiszen mindannyiunknak megvannak a magunk bogarai, és e férfiú sem volt mentes a tökéletlenségektől.

De eljött az ideje, hogy rátérjek e férfi élete utolsó korszakának elbeszélésére.

Alig választották szeniorrá, mind testi, mind lelkiereje (de különösen, sokak nagy csodálkozására, a memóriája) elkezdett megtörni. Valószínűleg (bár kis fokú) szélütés okozta ezt. Észelve magában ezt¹⁶⁶ a veszélyt, már *dopschán* le akart mondani a szeniorátusról, ám csak további két, szeniorként töltött év múlva, a Csetneken 1824. április 12-én tartott közgyűlésen teljesülhetett ez a kívánsága. (54.) Az egyházközségben még 1823 novemberében szüksége lett rá, hogy káplánt vegyen maga mellé.

¹⁶³ „Vajon tanítja-e az Ószövetség az örök életet?”

¹⁶⁴ vsz. negyedíves és nyolcadíves

¹⁶⁵ Athén utolsó, mitológiai királya, aki önfeláldozásból egy csata előtt rongyos közembernek álcázta magát.

¹⁶⁶ A szöveg *haec*-e helyett vsz. *hoc* állna, így fordítottam.

Így a fáradozásokban, virrasztásokban, áldozatokban felőrlődve lassan, de érezhetően közeledett élete végéhez. Életének utolsó idejében idegen kézzel kellett táplálni. Atyjának gondját szívében viselte fia, és megtette, amit távolról és feladatokkal megterhelve meg tudott tenni; de nála még sokkal többet tett sorsának megkönnyítésére, e tekintetben bizonyosan példaszerűen, lánya, és példába illő barátai, tekintetes Marton úr¹⁶⁷. (55.)

1825 nyomorúságtól sújtott áprilisának 18. napja elhozta a barátok gondjainak és szorongásainak végét, 21-e sírba rejtette testét, mely alkalommal az összegyűlteknél beszédet mondtak a következő igen tisztelendő férfiúk, hitsorosai: Madarász János *resteri* és Bodiczky Ádám *gezczefalvi* lelkészek. A temetési szertartást pedig fia zárta, az oltárnál szlovák nyelven felolvassa atyja életrajzát.

Nyugodjék békében!¹⁶⁸

Lezárjuk hát ezt az életrajzot, melyet amennyire lehetett és szabadott, szó szerint vettünk az Elhunyt kéziratából, magának az Elhunyt kifejezett kívánságára. Így ír ő magáról egy bizonyos helyen, még 1822 márciusában:

Mi lenne már más hátra, mint hogy a végső dolgokra tekintsek. Gyermekeim közül János László fiamat 1810-ben a kövi egyházba hívták meg, innen már Bradnóra vitték át (56.) – elengedtem már, hogy a közt szolgálja. Egyetlen lányomat, Apollóniát a minap adtam hozzá a derék Györky Károly ochtina papírmerítőhöz¹⁶⁹. (58.) Köztevékenységet 1783-tól végeztem, részben a helyi egyházban, részben a szeniorátusban. Mit gondolhatnék már mást magányos öregemberként, mint azt: *ich habe ausgedient?* Mi marad más hátra, mint hogy összekészüljek e halandó világból való távozásomra? Hálát adja Istennek a kapott jótéteményekért? Mindig emlékezek Gondviselésének bizonyítékaira, melyek szerencsétlen személyem irányába egész életemben nyilvánvalóak voltak? Ezekkel buzdítom magam, hogy erős legyek és elnyerjem egy jobb élet reményét? Ugyanazt a *társat*¹⁷⁰ pedig, Krisztus érdemeinek segítségével, az üdvözítő hit erejével, és hibáim és bűneim, melyek egész életemben elkísérnek, keserű emlékét, lágyítom és könnyítem, bizalommal Krisztus elégtételében, melyet jóvátételként adott az evangélikus vallás hittételei szerint, melyet egész életemben vallottam? Zárom hát egy igazán evangéliumi sóhajjal: „Uram! Irgalmazz nekem bűnösnek!¹⁷¹ Ne menj ítéletre, Uram a TE szolgálóddal¹⁷².”

¹⁶⁷ A könyv 55. lábjegyzetének fényében vsz kiegészítendő így: „Marton úr fiai.”

¹⁶⁸ „Könnyen nyugodjanak csontjai!”

¹⁶⁹ ? *chartopaegus*

¹⁷⁰ Akár *consortem*, akár *confortem/conformem* állna itt, mindenképp problémás a tagmondat.

¹⁷¹ Lk 18,13, a vámos szavai

¹⁷² Zsolt 143,2

Zárszó

1., Ezt a munkát ingyen osszák szét Annak pártfogói és barátai között, Aki hamvainak szántam. Ha pedig esetleg senki sem akad, aki a neki felajánlott példányt önként díjazni kívánná, azt kéri a Szerző, hogy ingyen szálljon a rozsnyói evangélikus népiskola diákjaira, aminek érdekében kézbesítsék vagy Farkas András rektor úrnak, vagy Mispall Gergely tanár úrnak és nevelőnek.

2., Szintén a Szerző kívánsága, hogy az e könyvecskéhez csatolt képen nehogymegütközzék valaki a portré tekintetében. Hiszen olyan ember műve ez, aki – amint a rajzot sem – úgy a szobrászművészetet sem tanulta soha. Hogy kié?

Hát magáé Bartholomaeides Lászlóé, nekünk hamvaiban is szeretett Atyánké.

A könyv lábjegyzetei

(1.) Az ilyen – az állam számára mind termékenységük miatt, mind sarjaik nagyszerű tettei miatt hasznos – családok a magyar evangélikusok között egykor igen számosan voltak és azok ma is, pl. az Ácsok, Ambrusok, *Ágoston-Bahiliek*, Benedekék, Bubenkek, *Koroniak*, Hadikok, Kleinek, Klessiek¹⁷³, Krmanok, *Laniók*, *Lowesanok*, *Lycok*, Majorok, Masznikok, Mokossinok, Perliczek, Pilakok, Simonides, Sextius, Schullek, Synapius és mások.

(2.) Mindenki számára ismeretes, hogy Schmalius megírta a *Centuria Eruditorum, vel litteratorum potius Turocziensium*-ot¹⁷⁴; mindenesetre ugyanez a szerző beszámol köztük a Bartholomaeidákról is.

(3.) Őseinktől kezdve képviselt és mások által is megerősített, ám írásos bizonyítékokkal még meg nem alapozott családi vélekedés az, hogy a Bartholomaeidák és az Eördeghék eredete közös, és hogy az, aki e nemzetségből először lett lelkész, vezetéknevét (melyről azt tartotta, hogy hivatalával nem fér össze) atyja nevére változtatta.

(4.) Tudniillik Eördegh György felesége Katalin, az iváncsi János lánya volt, ami a Túróc vármegyében lefolytatott vizsgálatból¹⁷⁵ derül ki.

(5.) A XVI. században használt nevek megváltoztatása különösen jellemző volt a túróciakra, amint ezt sok nemes család példáján meg lehet mutatni.

(6.) A feljegyzés, minek nyomán ezt írom, különböző alkalmakkor és helyeken többek által elmondott beszédek gyűjteményeiből áll, ám *S. B. T.* írta át ezeket. Én mindenesetre azt hiszem, hogy e kezdőbetűk, melyeket minden beszéd után odaírtak, „trebostovói Bartolomaeides Sámuel”-t jelentenek. Szomorú, hogy sehol sem írta ki teljesen a nevét. Azokat, akiktől a beszédeket átírta, hasonlóan jelölte, pl. „Átírtam *R. L. M. T.* kéziratából”. Ezt azonban egy helyen kiírta: „*Rev(erendus). Lernhard Mokossiini Teutoliptsensis*”¹⁷⁶. Más beszédeket *A. P.*-vel jelölt, azaz „apám kéziratából”¹⁷⁷. Megint másokat „*Szilniezii ex autographo rev. I. L. H. an(no) 1611*” felirattal látott el, azaz (Szielnicen,) „*hnibicei* Lochmann János” (kéziratából). 1605-ben *M. M. T.* kézirateit tette át, ami kétségkívül németlipcsei Mokossiny Mártont jelöl. E gyűjtemény 1580-tól kezdődik, és tart egészen 1630-ig.

(7.) Hogy a T betű trebostovóit jelent, onnan következtetem, hogy fia, László, trebostovóinak szokta volt vallani magát. De származhat „Torna”-ból is, vagy „Teutoliptsa”¹⁷⁸-ból.

¹⁷³ vagy Kless-ek

¹⁷⁴ kb. „A művelt vagy irodalmár túróciak serege”

¹⁷⁵ *inquisitio*, nem tudni, milyen összeírásra utal, vsz. valamelyik általános nemességi vizsgálat, *generalis nobilium investigatio*.

¹⁷⁶ Tisztelendő Mokossinyi Lénárd Németlipcséről (Teuto-Lipscha, Nemecká Lúпча)

¹⁷⁷ *ex autographo parentis*, „szülőm” kéziratából

¹⁷⁸ Németlipcse

(8.) Ezeket a Zabler által felszenteltek jegyzékéből¹⁷⁹ vettem, amelyben a következők szerepelnek: „A breznóbányai Bartholomaeus Mihály, a szenátor Mátyás és Mikovini Ilona fia. Tanult stb. Eperjesen 1627–1631 Jarosik Cyracus és Sárossi Szeredy Jánosa alatt. Innen a hanusfalvi egyházhoz hívva 1632. április 25-én tisztségébe avatták.”

(9.) Várhosszúréti Jánosról és fiáról, Pálról ugyanez az anyakönyv tanúskodik az 1666. évnél a következőképpen: „Bartholomaeus Pál, atyja, János lelkész a várhosszúréti egyházban, anyja Anna; tanult: Jolsván¹⁸⁰, Breznóbányán, Lőcsén, Rozsnyón Bugan Miklós és Hunnius Pál alatt. Egyházi tisztségbe hívták Tamásfalvára 1666 május 28-án, Wagner Márton szentelte föl, stb.

(10.) Kristófról lásd *Memorab. Prov. Csetnek*. p. 144.

(11.) Várnai Györgyről a *Mart. Ord.* tanúskodik Kalinka Joachim tollából.

(12.) Pálról ld. a 9. jegyzetet.

(13.) *Garamszentmiklósi Györgyről* a Bártfán, 1668-ban megírt irat¹⁸¹ tanúskodik a 4.-ben a következő cím alatt: Az eperjesi Pomarius Sámuel úrnak tanítványai által ajánlott név-versek¹⁸². Itt, a „Logikai” részben található az ő következő epigrammája:

Hintsenek hát megkettőzött tapssal *meloszt*¹⁸³ a csillagok

És együtt ünnepeljen új örömeket szárazföld és tenger.

A garamszentmiklósi Bartholomaeus György.

(14) Bizonyítékul szolgál erre a Hodikius János lelkész által összeállított beiktatási jegyzék, melyben Michaelis így ír magáról: a túrócszentmártoni Michaelis Menyhért, apja Alauda avagy Michaelis János, anyja Kollary Barbara, kelniki¹⁸⁴ születésű, tanára hazájában Chrajstellius Gáspár, azután Bartholomaeides László stb.

(15) Lásd e beiktatás tanúságlevelét¹⁸⁵, mely már korábban eredetiben kezünkben volt.

(16) Lásd a következő cím alatti könyvecskét: Temetési beszéd, melyet tekintetes és nagyságos Réwai Péter, Túróc vármegye örökös főispánjának gyászszertartásán mondtak el, a túróci Túrócszentmártonban 1622. július 17-én. Nyomtatták Kassán Schultz Dániel műhelyében. 1623.

(17.) Lásd a tisz. Wallaszky Pál által kiadott és az *Annales Schemnicz(ienses)* II. évfolyamának második kötetében a b6. és következő oldalakon közzétett *Historia Ecclesiae Alnovensis*-t.

¹⁷⁹ *Haec petita sui ex Judice Ordinatorum per Zablerum* – ilyen formában nem értelmes. Egy (nem túl gyakori, de nem kizárható) kettős sajtóhibának vélem e helyett: *Haec petita sunt ex Indice* stb. , amint az „index ordinatorum”-ra később is van példa.

¹⁸⁰ lat. *Alnovia*, szlov. *Jelšava*, ném. *Jelschau/Eltsch*

¹⁸¹ *libellus*

¹⁸² *onomasterion*, „név-rejtő”, anagrammatikus vagy szójáték-verseket takarhat a görög kifejezés.

¹⁸³ dalt (ógör.)

¹⁸⁴ Kelnik v. Kelnek, Szeben vm.

¹⁸⁵ *testimonium*

(18.) Tanúsítja ezt a *Protocollum Fraternitatis*¹⁸⁶ a 211., 221., 226., 237., 243., 246., 228. (sic!), 290., 302. oldalakon.

(19.) A grófok sajátkezű levele megvan családi archívumunkban.

(20.) Mivel a Kalinki-féle iratot nekünk adták, szintén a birtokunkban van.

(21.) Lásd erről: Lampe, *Hist(oria) Eccl(esiastica)* 809. o. Ám ez a Lampe-féle beszámoló a terjedő hírből ered, melyet minden tovább növel. Mindenesetre jó néhány, Lampio által elbukással vádoltról ki lehet mutatni, hogy később is elláttak lelkési szolgálatot, pl. Lowcsany György nyusti lelkész tüstént visszatért állásába, hogy már 1675. október havában sajátkezűleg¹⁸⁷ és tollával írhatta meg a kishonti testvéreknek írott szeniori levelét: A foglyok közül egy másik, Petrman György 1691-re már mint szirági lelkész jelenik meg a nógrádi anyakönyvben, és Kanrinszky is 1683-ban mint alsósztrégovai lelkész.

(22.) Ez részben a *Relatio Buriana in Micis*¹⁸⁸-en alapul, aki¹⁸⁹ az 1677-es évhez a következőket írja: „Még Buda környékéről is írtak a tisztelendő¹⁹⁰ Bartholomaeides lelkésztársaknak a *néhai banivicei pásztor halála után*, aki innen a túróci Iváncsra, majd Budára *került el* stb. *szenvedve* az orthodox tisztelendő Apostoli N. és Hrdina R.-tól, *amit* egészen 1677-ig ugyanott háborítatlanul *megtehettek*.”¹⁹¹ Burius úgy gondolta – és ebben kétségtelenül tévedett –, hogy ezek a beszámolók a *potrei*¹⁹² Bartholomeusról szólnak. A *potrei* ugyanis nem a mi családunk tagja, hanem cseh, ahogy a *Cont(ubernium) Nograd(ensis)* anyakönyve tanúsítja. Így hát kettőt mostak össze, akiket pedig korrektül meg kéne különböztetni.

(23.) Ez az Anna kétségtelenül ugyanaz, aki Vág-Besztercén (az iskolai rektor és pásztor) Palaczky János felesége és a rahói és nyustyai rektor, Palaczky Dániel anyja lett.

(24.) Mivel 1669-ben ez a Tamás már Breznóbányán tanuló első osztályos volt, illetve (amint az ugyanez évben Lőcsén nyomtatott *Studium Cathetico-Biblico-Logicumból* kiderül) betölthette az opponens és a feleletadó tisztjét, jószereivel már akkor felnőtt kellett hogy legyen. Talán első- vagy másodszülött volt.

(25.) Lásd a Rózsahegyen az Úr 1708. évének április havában megtartott gyűlésről: *Acta et Conclusiones Synodi Augustano Evangelicorum, Ecclesiasticorum et Secularium etc.*

(26.) Ezekből az időkből a „rablók vezére” néven emlegetett Janossikra hivatkozhatunk, akit joggal fogtak el Klenócson.

(27.) Dédanyánk apja (akinek apja szintén Mihály volt, aki Chmellius (szintén) Mihály németlipcsei pásztor fia volt) miután visszatért az egyetemekről, előbb *Bitsán* lett az iskola rektora, majd diakónus,

¹⁸⁶ kb. egyházmegyei névjegyzék, sematizmus

¹⁸⁷ szó szerint „saját öklével”, *proprio pugno*

¹⁸⁸ Beazonosítani nem tudtam, nem biztos hogy az *in Micis* a címhez tartozik és ha igen, helynév-e. Ha nem, akkor jelenthet olyasmit is, hogy „morzsákban”, szemelvényesen.

¹⁸⁹ ti. a szerző, Burian

¹⁹⁰ *R. D. Bartholomaeides, reverendi domini-ként* oldottam föl.

¹⁹¹ Az idézetnek minimum a dőlttel szedett részei kétesek, az egész rész több sajtóhibával terhelt és problémás.

¹⁹² *Potrensi*

ezt követően Túrócszentmártonon, *Illavián* és Breznóbányán volt pásztor, és utódokat is ebben a városban hagyott: Mihályt, a mi Katalinunk és Dániel fiának apját¹⁹³.

(28.) Ez a Mária Kubinyi Menyhérttől, akihez hozzáment, szülte Kubinyi Illést, előbb toporci¹⁹⁴ rektort, majd csetneki pásztort, rektort¹⁹⁵ *Brezovián*, Pongyelokon és *Osgyaninán*. V.ö.: *Memorias nostras Ung. Witteb.* 259. o.

(29.) A következő tanúságlevelet írta sajátkezűleg: „De Rotenhan Georg Wolfgang, nemzette fiát, a bambergai de Rotenhan Alexandert, aki a Kis-Hont megyei Klenócon, téli szállásán a keresztvízből kiemelte Bartholomaeides Dánielt, amit saját kezem aláírásával és pecsétemmel tanúsítok. Kelt Klenóc községben 1692. január 29-én. A Szent Római Birodalom és Ő Királyi Fenségének a kegyes Hochenzollern herceg parancsnoksága alatt álló ezredének kinevezett főkapitánya. P. H. Rotenhan I. A.”

(30.) Ezt a Szerző unokája, azaz főtisztelendő¹⁹⁶ Holko Mátyás, ez időben Rima Báni¹⁹⁷ lelkész és a Kis-honti szeniorátus szeniora osztotta meg atyámmal, így került a családi archívumba.

(31.) Ez először is kiderül az 1705-ös, *Fata Ungariae stb.* című színműből, melyet Rozsnyón adtak elő, és melyben mindketten részt vettek, mégpedig János a költők testületében, Dániel alsóbbrendű szerepben; másodszer egyértelmű a *Prognosticon Passionis Dominicae* címet viselő darabból, melyet ez év húsvétja előtt adtak elő Eperjesen, s melyben emberünk Péter szerepét kapta.

(32.) Ez a tanúságlevél megvan családi archívumunkban.

(33.) Krmannus ezen útvjáról különböző vélekedések voltak. Voltak, akik azt mondták, hogy Rákócziék küldték őt XII. Károly svéd királyhoz, hogy segítséget kérjen, és erősítették, hogy el is ment a Poltavában időző királyhoz, jelen volt az itt balszerencsével megívott csatában, a törökhöz menekülő királlyal *Benderába* ment, és innen tért haza. Ám ezek a beszámolók ellentétesek azon idők működésével.

(34.)¹⁹⁸ Emberünkkel kapcsolatban ezeket és amik még következnek, Atyámnak címzett, sajátkezűleg írt leveleiből merítettem.

(35.) Ottlik sajátkezűleg írt levelei megvannak házi archívumunkban.

(36.) Ezek is megvannak; az otthoni számadáskönyvben maradtak fenn.

(37.) Lencsényi István és Bazilides Sámuel.

(38.) Ő, mikor Osztróluára kinevezték, így írt magáról: Turdélyi Sámuel, *Vetusoliumban* született a prágai cseh tisztelendő Turdély Sámuel *osztrolukai* lelkésztől és Martini Dorottyától, Eperjesen tanult költészetet Dubowszky Márton alatt, szónoklatot Zerek Jánostól, Korponán Dubowszky Márton alatt

¹⁹³ Nem vagyok biztos benne hogy egybevág a családfával, ellenőrizendő az alapján.

¹⁹⁴ *in Toportz*

¹⁹⁵ ? „R.”

¹⁹⁶ *plur. ven.*

¹⁹⁷ *Rima Banensis*

¹⁹⁸ a 37. oldalon, sajtóhibával: „(3 .)”

(akit Eperjesőli elzavartak), Kőrmöcbányán három évig. Tisztelendő atyja halálával utódjává nevezik ki és 1697. május 18-án Bártfán szentelik.

(39.) Ez a János, noha Késmárkon és Miskolcon végezte tanulmányait, mivel elég félénk volt, gazdasági pályára szánta magát. Miután tehát Breznóbányán feleségül vette Posch Zsuzsannaát, Bankó Dániel özvegyét, polgárjogot nyert, és ott is élt 1810-ig.

(40.) Katalin Szerecsén Márton nemeshez és polgárhoz ment feleségül Rozsnyóban. 1808-ban halt meg veje, Olearius János (az *ispánmezői* iskola tanítója) mellett. Eszter 1790 körül halt meg, előzvegyítve Fröhlich Jánost, a klenóci iskola rektorát. Mária Bubenka András (akkor rektor Klenócon, később lelkész Alsó-Sajón, végül pedig ochtinai pásztor) felesége lett; idő előtt halt meg.

(41.) Nagypánk születési évét, mivel a klenócu egyház anyakönyve ebből az időből nem maradt fenn, lelkészi szolgálatának éveit számolva okoskodtuk ki. Nagypánk tudniillik mindig mondogatta, hogy 25 évesen lépett atyja helyébe a szolgálatban. Azt pedig tudni, hogy ez 1753-ban következett be, így visszszámolva áll elő az 1728-as vagy 1729-es születési év.

(42.) Kemény levelet írt a Kis-hontiaknak, melyben a jelölttel tervezett vizsgálatot „küklőpsi vakmerőségnek” nevezte.

(43.) A köznépből és a nemesek közül huszonnégy küldött kísérte el Késmárkra a jelöltet.

(44.) Ki ne tudna a gyászos rimaszombati esetről? Lásd erről Kollárt a *Descriptio oppidi Rima Szombath*-ban.

(45.) Ez a derék asszonyszemély megérdemli, hogy külön is említést tegyünk itt róla, azért is, mert nagypánk volt, és azért is, mert a balsors, mit elviselt, emlékezetes. Boczán született, apja Wozár Dániel, ottani urburárius¹⁹⁹. Több gyermek édesanyja; míg férje vallást váltott, maga lányaival megmaradt hitében, fiát, aki több közül egyedülként maradt életben, a jezsuitákhoz adta. Miután a melancholia betegsége háromszor is gyötörte, kb. 1788-ban Karaszkón, Erzsébet lánya (a mi Dánielünk férje) mellett hunyt el.

(46.) Ezt a nagylelkűséget mutatja az a körülmény, hogy nagypánk élete vége felé kérés nélkül annyira megemelték fizetését, hogy közel 100 mérőt tett ki; tudniillik addig telekarányosan látták el, attól fogva pedig úgy döntöttek, hogy ágyneműnként²⁰⁰ fizetnek, így gondoskodva szegény lelkészük szükségleteiről.

(47.) Esztert 1772-ben az idejekorán, 1778-ban elhunyt Fabriczius Jánoshoz, akkori *bocza*i rektorhoz, később lelkészhez adták feleségül. Utána másodszor Jaszyk Mihályhoz ment, aki előbb Karaszkón volt rektor, azután Dersenyen, Marothon és Sipiesen, s mindmáig él fiaiban: Fabriczius János warbóczyi (Nyitra) lelkészben, Jaszyk Sámuelben és Józsefben; előbbi Losoncon, utóbbi Szentpéteren (Nógrád) az iskola moderátora. Zsuzsanna Holko Sámuelhez ment, a padari iskola rektorához, és a ma is élő János és Dániel anyja lett.

¹⁹⁹ „Bányakamaraispán”

²⁰⁰ azaz a háztartás létszáma alapján

(48.) Ez az 1768. január havában született Dániel az, aki egy ideig Osgyánon, Késmárkon és Pozsonyban végezte tanulmányait; először tanítói állásba került Rochfalván. Ezt az állást elhagyva a Schemnicz közelében fekvő Almáson lett az iskola rektora, s ott vette feleségül Wladár Zsuzsannát. Innen Farnadra ment át Esztergom vármegyébe, és ott tevékenykedett rektorként és lelkészként²⁰¹. Ezt az állomáshelyet önként hagyta ott, és Pestre költözött, ahonnan Mohorára, egy Nógrád megyei helyre hívták el tanítónak. De innen ismét eljött, Cegléd mezővárosba, és iskolai tanítóként és lelkészként dolgozott. Innen végül Békésbe, Tótkomlóásra ment, ahol elemi iskolai tanító lett, és mindmáig él. Kívánjuk neki, hogy éljen boldogan és tartson meg minket emlékezetében!

(49.) A Bakossiak kegyuraságából építették.

(50.) Ez a hősnő mind a mai napig az osgyáni iskola és tanárai mecénása. Éljen!

(51.) Róluk, sőt minden witembergi magyarról, ha akarod, lásd a következő cím alatti kis munkámat: *Memoriae Ungarorum, qui in alma condam Universitate Witebergensi, a tribus proxime concludendis, seculis, studia in Ludis Patriis coepta confirmarunt, concinnatae studio et opera Joh(annis) Ladislai Bartholomaeides, olim Academiae hujus Civis, nunc Kövini V. D. Ministri. Pestini Typis Johannis Thomae Trattner. 1817. pag. 310.*

(52.) Ez a drága asszony, későbbi édesanyánk, nemes Marton avagy Davides János csetneki polgár és az ő második felesége, Kirinyi Anna lánya volt, illetve atyja, Marton János, és Madarasz Zsuzsanna (azaz apja és anyja) révén nővére volt: *Zsuzsannának*, aki végül nemes Marton Andráshoz ment feleségül; *Annának*, akit tisztelendő Nikolaides János *pribelyi* és maróthi lelkészhez adtak hozzá; végül *Marton Istvánnak*, a híres pesti orvosnak és a visegrádi alumíniumgyár tulajdonosának, aki nemrég, szeptember 19-én távozott az élők sorából. Lásd: *Röslers Gemeinützige Blatter* a XCII. 1827. szám alatt.

(53.) Ez a levél így szól és szólt:

„A legfenségesebb úrnak, I. Ferenc úrnak, Ausztria örökös császáranak, Németország, Magyarország, Csehország, Galícia és Lodoméria apostoli királyának, Ausztria főhercegének, Lotharingia és Salzburg nagyhercegének, Erdély nagyfejedelmének, Alsó- és Felső-Szilézia fejedelmének stb. stb. urának, a mi természetűl fogva legkegyelmesebb urunknak.

Hivatalból.

Az ausztriai Bécsben

Legdicsőségesebb császár és apostoli király urunk, a mi természetűl fogva legkegyelmesebb urunk!

Szentséges Felsőged – fényes elődeinek nyomát kegyesen követni óhajtva – többek között méltón díjazni szokta a Haza és a Király ügyében akár katonaköpenyben, akár tógában érdemeket szerzett férfiakat.

Császári-királyi Fenségtek kegyének számtalan és fényes példáját övezhetjük hálával e vidéken is: hemzsegnek az ilyenektől a tisztviselők névsorai, hemzseg legszentebb Fenségtek dicsőségesebbs hadserege.

²⁰¹ *levita*, nem feltétlenül csak evangélikust jelölhet

Nem is megyünk magasabbra²⁰², nem is gondoljuk, hogy szükséges lenne e testületen túlmenni, hogy császári-királyi Fenségetek legbőségesebb nagylelkűségének s egyben atyai gyengédségének bőséges gyümölcseit példaként mutathassuk. Testületünk tagját, Máriássy András, a közelmúltban ékesítették kamarási tisztséggel nagybátyjának, Máriássy András általános tábornagy és a magyar ezred parancsnokának kiváló katonai érdemei miatt. Szombathelyi generális a minap mutatta be nekünk a császári-királyi hadseregben nyújtott hosszú szolgálata révén szerzett kegyes címereslevelét. Mumhardt József, volt alispánunk, halála közelegvén természetes gyermekei törvényesítésével vigasztalódhatott. Mihályik József, Koháry Ferenc herceg birtokainak számadója közigazgatási szolgálataiért a nemesi előjogok kegyében részesült. Pillmann István orvosunk, életét bevégezve, a helyi ásványvizekkel végzett hasznos kísérleteiért a nemességgel kapta meg jutalmát.

Elegendő ennyi, hogy tanúsítsa legszentebb császári-királyi Fenségeteknek a mi testületünk irányában is gyakorolt korlátlan kegyességét; elegendő, hogy felbátorítsanak Minket, hogy kegyesen ajánljuk az esedező Bartholomaeides Lászlót, aki most az e vármegyei Ochtina község ágostai hitvallású evangélikus egyháznak lelkésze, egyben ugyanezen evangélikusok gömöri egyházmegyéjének konszeniora.

A nevezett kérelmező a tegnapi napon kérelmet nyújtott be nekünk – melyet jelen levelünkkel alázatosan felterjesztünk –, hogy szíveskedjünk neki nemességéről tanúságlevelünket kiadni, vagy pedig, amennyiben úgy találnák, hogy az e célból bemutatott bizonyító dokumentumok az ő nemességét nem támasztják alá elegendő mértékben, ezt az ügyet terjesszük a Királyi Trón elé kegyelmi kérvényben, és a legmagasabb helyen ajánljuk az ő netán ingadozó nemességének megerősítését.

Mi pedig, a kérelmező e jogos kérésének eleget tenni kívánva számosabb, az ő nemességét igazoló (és csatolt) dokumentumokat lapoztunk fel magunk is, illetve kutattattunk fel tisztiügyészünkkel, és úgy találtuk, hogy a kérelmező jelesen Túróc vármegyének a D alatti eredeti tanúságlevelével, melyet 1758. május 5-én állítottak ki Szentmárton mezővárosban egy hitelesített tanúmeghallgatásról, elegendően kimutatta, hogy Bartholomaeides Jónást (dédapját, akitől származónak vallja magát) az említett vármegye nemesnek ismerte el és hirdette ki; megbizonyosodtunk továbbá arról, hogy ugyanő²⁰³ a Q alatti, szintén eredeti hitelesített tanúmeghallgatási jegyzőkönyvvel, melyet a néhai Kis-honti járás Rimaszombat mezővárosában bocsájtottak ki 1777. február 24-én, bőségesen igazolta, hogy Bartholomaeides Jónás fia János volt, ő pedig Dánielt nemzette; végül meggyőződünk arról, hogy a kérelmező mind a G alatti tanúságlevellel (melyet Hont vármegye szolgabírája és esküdtje adott ki neki 1780. június 30-án), mind pedig a klenóci evangélikus egyház S alatti anyakönyvi kivonatával bizonyította, hogy ő egyenes ágon, természetesen és törvényesen származott le az imént említett Bartholomaeides Dánieltől; úgy tapasztaltuk tehát, hogy a kérelmező leszármazását Bartholomaeides Jónással (aki Túróc vármegye által ...²⁰⁴ nemesnek lett kijelentve), ahogy mondja, dédapjával ily módon köti össze, sőt saját, és nem kevésbé ezen felmenőinek, ahogy sok más Bartholomaeidesnek is, nemessége emberemlékezet óta él²⁰⁵ háborítatlan használat mellett, melyet

²⁰² ti. a példákkal

²⁰³ ti. László

²⁰⁴ *pracallata* – vsz. hibás alak; talán *protocolla*, a vármegye nyilvántartása szerint

²⁰⁵ A kérvény időpontjában már nem általános nemességvizsgálat (*generalis nobilium investigatio*), hanem a Mária Terézia-féle szigorúbb nemességigazolási per (*processus legitimatorius*) igazolhatta a nemességet. A

bőségesen igazolnak mind az A B C D E F és G alatti tanúságlevelek, mind pedig a H I K és M alatti jegyzékek a különböző fajta, rendben befizetett nemesi adókról és hadisegélyekről – és a következő részben tisztiügyszünk sem támaszt az ügyben semmi ellenvetést.

Mindazonáltal, mivel a nemességi tanúságlevelet csak akkor lehet és kell kiadni, ha nyilvánvaló és tökéletes bizonyítás történt, és a gyanúnak árnyéka sem merül fel; a kérelmező pedig sem a kegyes királyi címereslevelet, mint a nemesi gyakorlat és kiváltság elsődleges forrását, sem az említett, D alatti tanúvallomásban annak²⁰⁶ elvesztését nem mutatta ki, végül pedig azt sem igazolta eléggé nyilvánvalóan, hogy az oly sokszor említett Jónást Túróc vármegye nemesnek ismerte el, illetve ő és a másik Jónás (akit a D és N alatti dokumentumok kombinálásával nagyapjának állít), az volt. Ezeket – az egykori belföldi zavargások során elveszett iratok miatt kialakult – hiányosságokat maga a kérelmező is elismeri folyamodványában, és ezért kiegészítőleg kegyelemért folyamodik a Legmagasabb Trónhoz futva, és ingadozó nemességének kegyes királyi megerősítését ez úton szeretné elérni.

Miután tehát ugyane kérelmező nálunk fennálló közismertsége miatt is, nemcsak számosabb és hozzá műveletlen népet (melyet ő úgy fog fel, hogy Istentől lett rábízva) próbál kiművelni 34 éve úgy a *szent sugallatról*²⁰⁷, mint az oltárhoz, erkölcsökben és Üdvözítőnk parancsolataiból oly nagy sikerrel, hogy feljegyzéseink szerint hívei közül senki sem volt vétkes nagyobb kihágásban, hogy a törvény szigorát meg kellett volna tapasztalnia; sőt minden szabad idejét is, mely a szent szolgálatok után fennmarad, egyre inkább a művészetek és irodalom gyakorlásának szentelte, olyannyira, hogy értekezésein kívül jó néhány – noha kisebb terjedelmű, ám nagyobb szorgalmat és erőfeszítést kívánó – művet dolgozott ki fáradhatatlan munkával (nemcsak a *Memorabilia Dynastiae Gremialis Csetnekiensis*, de különösen a *Notitia comitatus Gömöriensis Historico-Geographico-Statistica-t*), melyeket, amennyiben kevésbé lelt segítségre, saját költségén is hozatott napvilágra.

Így hát mi, jól tudva és abbéli mély meggyőződésünkben, hogy az irodalmi műveltség a Király és a Királyság támasza, az erkölcsösség előmozdítója, az emberek és polgárok formálója, a köz- és magánbiztonság és boldogulás elősegítője, végül a politikusok, hadvezérek, bírák és elöljárók, orvosok és tanítók rendjének iskolája: méltóképpen figyelembe véve a nagyérdemű kérelmező előbb felsorolt, a Király és a Haza érdekében tett érdemeit, nem tudjuk nem térden állva ajánlani legszentebb Felsőgeteknek irodalomnak ezt a művelőjét, egyszersmind Krisztus hitének és erkölcsének tanítóját, illetve a legmélységesebb alázattal ajánlani császári-királyi kegyelemre avégett, hogy az ő és fia, János László nemességét, melyet folyamatos és hosszan tartó használat erősített meg, amennyiben netalán inogni látszana, határtalan kegyelmességetekből és hatalmatokból, mely a nemteleneket is nemessé szokta tenni, kegyesen megerősíteni, és ezáltal mind a kérelmezőnek és fiának, mind pedig az irodalom minden más művelőjének és a legszentebb hit tanítóinak ösztönzést nyújtani méltóztasson Felsőgetek, hogy bármilyen nevezetes és a Királynak és Királyságnak hasznos vállalkozásba bele merjenek vágni.

fenti, az adományostól való leszármazást is igazoló, szigorúbb eljárás (*proba radicalis*) mellett dokumentumok hiányában elég lehetett a közismertség (*notorietas publica*) nemesség 60 éven vagy emberemlékezeten túli háborítatlan gyakorlásának igazolása (*proba gradualis*), vagy felmenők nemességét feltételező tisztségének kimutatása.

²⁰⁶ ti. a címereslevélnek

²⁰⁷ ? *ex suggestu sacro*

A többiekben maradunk magas kegyelmeinek és császári-királyi kegyének lekötelezettjei a legmélyesébb tisztelettel és hűséges alárendeltségben.

Kelt az 1817. március hó 11. és azt követő napjaiban, Pelsőc mezővárosban folytatólagosan megtartott általános közgyűlésünkön.

Legszentségesebb Felségeitek

alázatos és örökké hűséges alattvalói.

Gömör vármegye nemesi Közössége.

(54.) Lásd a gömői evangélikus egyházmegye *Coronianum*-ként emlegetett jegyzőkönyvét, ahol a –. és következő oldalakon a következő törvények szólnak a közgyűlés határozatairól²⁰⁸.

III. pont. Mindannyiunk előtt ismert, hogy az igen tisztelendő Bartholomaeides László úr, ochtinai lelkész és szeniorátusunk messze legtekintélyesebb szeniora már Doptchán megkísérelt, de el nem fogadott lemondását véglegesítette az e célból a híres egyházaknak folyó év március 3-án elküldött levelében, és ez ügyben teljesen az egyházakra ruházta a kötelességet, hogy a jelen konzisztóriumra a szeniori jelölésről szavazataikat készítsék el, illetve *helyeikről mondjanak le*²⁰⁹.

Mivel pedig nekünk evangélikusoknak épp csak egyetlen módunk van, hogy a közszolgálatukat bevégző és érdemeiket betetőző férfiaknak emléket állítsunk, mint hogy a hála tanúságaként ismertek legyenek az igen tisztelendő Bartholomaeides László szenior úr *tollához kötődő*²¹⁰ érdemek, melyeket az irodalom és az egyház világában, és jelesen itt a mi szeniorátusunkban már 40 éve, ahogy más területen is, úgy különösen fáradhatatlan tollal szerzett, és melyeket talán a jelen kornál is jobban értékel majd az utókor:

Ez a konzisztórium Neki, a szeniori provinciáját elhagyónak jegyzői tollával olyan emléket állít, hogy e Jegyzőkönyvünkbe mind az ő leköszönő levelét, melyben a Doptschán elmondott búcsúbeszéde van, mind pedig azt rendeli bejegyezni, hogy „Az igen tisztelt Bartholomaeides László úrnak, az ochtinai egyház lelkészének a „szenior” címet élete végéig meghagyjuk.”.

(55.) A törvényileg egyesített Gömör és Kis-Hont vármegyék esküdtjei, Alexius és János, Márton Andrásnak, a mi Lászlónk néhai sógorának (ti. feleségén, Zsuzsannán, aki László feleségének, Katalinnak édes nővére) fiai.

Éljenek! Újra és újra: éljenek!

(56.) Erről több is látható az ő *Memoriae Ungarorum Witebergensium* 301. oldalán, melyhez még hozzá lehetne tenni: ő, miután még nem töltött egészen hat évet Bradnóban, 1823-ban átment a *ratkó-bisztreiekhez*, és felesége, Geduly Zsuzsanna (az igen tisztelendő Geduly Jánosnak, *tamássi* lelkész, és ez időben, mikor írom, a nógrádi szeniorátus emeritus szeniorának, továbbá az ugyanilyen

²⁰⁸ Több sajtóhiba is van a mondatban, háttérinformációk híján a mondat értelme bizonytalan.

²⁰⁹ Tükörfordítás, de az eljárásrend ismerete nélkül nem merném mondani, hogy értem is.

²¹⁰ *calamo alligatae*, nincs egyeztetve semmivel, vsz. nyomdahiba. Fordítás az *alligata* (sc. *merita*) nem megnyugtató emendatiója alapján.

nevű vármegye esküdtjének és az ő feleségének, Topertzer Zsuzsannának lánya) által atyja lett²¹¹: Dániel losonci gyógyszerésznek; Erzsébetnek, akit az igen tisztelendő Walentinyi Jánoshoz adtak hozzá Szirágon; Eszternek, akit tisztelendő Honéczy Pál vett el Ozdinban; Bohuslausnak, a *guttai* egyházközség elöljárójának; Krisztinának, aki tisztelendő Schwehla János felesége Szino-Bányán, és Godofrédnak, aki Selmezbányán tanul; Köviben pedig Zsuzsannának, Lajosnak, János Teodóznak és László Bohuslausnak, Baradnán Károly Apollóniusnak, Ratko-Bisztrón Jozefina Klementinának, és 1825-ben, fia, Bartholomaeus Gyula születésekor *bisztrei* állomáshelyét felcserélte Nógrádra, a következő elbocsájtólevéllel felszerelve:

Szeniori tanúsítvány igen tisztelendő és tudós Bartholomaeides János László úr részére.

Üdvözet az Olvasóknak!

Mi, alulírottak jelen levelünk erejével nyíltan és nyilvánosan tanúsítjuk, hogy miután az igen tisztelendő és tudós Bartholomaeides János Lászlót az isteni Gondviselés rendelkezéséből az ő eddigi egyházi állásából, melyet eddig a híres Gömör vármegyében lévő Ratkó Bisztró községben töltött be, elhívták a Nógrádi Uhorszka evangélikus egyházába, Hozzánk a köteles módon felterjesztette távozását és leköszönőlevelét: Mi pedig, megindítva az igen tudós férfiú távozása feletti jogos fájdalomtól, az Ő, Isten Egyházáért és a mi közösségünkért már hosszabb ideje hűséggel végzett munkája iránti hálánk jeléül egyáltalán nem habozunk nyilvános dicséréttel méltatni e Férfiú készségességét, önként és szívesen tanúsítva, hogy az említett igen tisztelendő és tudós férfiú egész nálunk töltött ideje alatt szakadatlanul Isten Igéje hírnökének bizonyult, úgyszólván amit szájával tanított, azt tetteivel és életének példájával is megerősítette. E dicséretes természeténél fogva, miután legfőbb egyházaink irányításába bevontuk, és ténylegesen az ochtinai egyházban kápláni státuszban megkezdett szent szolgálata óta (kegyes emlékezetű atyja, a mi nagyérdemű szeniorunk oldalán), rövid idő után a kövi egyházba léptették elő, innen a *bradnai*²¹² egyházba, és végül a ratkó-bisztraiba hívták át és helyezték át előírással; hűségével és fáradhatatlan tekintélyével a rá bízott szent szolgálat ellátásában olyan megítélést alakított ki magáról, hogy a híres és tisztelendő gömöri evangélikus Szeniorátus nem mulasztotta el meghívni őt az egyházi közélet szolgálatára is. Így történt, hogy először a szeniori tartomány aljegyzőségével, végül pedig konszeniorsággal koszorúzták. Mivel pedig ezekben a közfeladatokban is különleges okossággal, ügyességgel, mértékletességgel és együttműködési hajlandósággal forgolódott, reméltük, hogy hasznos szolgálata a továbbiakban is segítségünkre lesz. Most, hogy társaságunkból váratlanul elragadják, az előrelépéssel járó fáradságokat kellően ellensúlyozni nem tudjuk; e búcsúzó férfiút közös kívánságunkkal kísérjük: a háromszor legjobb Isten, kinek szőlőjében eddig hű munkásnak bizonyult, áldja meg őt gazdagon új tevékenységi körében, támasszon neki mindig barátokat és pártfogókat, akik nem haboznak elismerni e kiváló jellemű férfit.

Kiadatott a Vizes-Réthy községben 1825. május utolsó napján megtartott általános közgyűlésünkön.

Szontagh Ádám szenior, a Gömöri Szeniorátus felügyelője sk.

Reisz Sámuel szenior sk.

²¹¹ A családfa 4 gyermekével szemben itt 13 szerepel.

²¹² *Bradnensis*

Petrovics János sk., a híres és tisztelendő gömöri evangélikus szeniorátus rendes jegyzője, a *doptschai* evangélikus egyház lelkesze.

(57.) *(Német nyelvű levél a könyv 94. oldalán)*

(58.) E két gyermekén kívül a mi Lászlónk feleségével, Katalinnal még kettőt nemzett, tudniillik Lídia Eleonórárt és Pál Polikárpot, akik gyermekkorukban elhunya apjukat és édesanyjukat megelőzve mentek fel az égbe.

Megjegyzések a fordításról

Mindenekelőtt kifejezem köszönetemet Dr. Ittész Máténak az evangélikus egyházi kifejezések és ezek latin megfelelői terén adott nélkülözhetetlen és pótolhatatlan tanácsaiért. Szintén hálával tartozom Eördegh Péter úrnak a két hetes késéssel kapcsolatban tanúsított rugalmasságáért és türelméért, illetve hogy felkérése révén bepillantást kaphattam a Bartholomaeides család történetébe e néha meghitt hangvétellő, ám alapos és veretes munka magyarrá való átültetése során.

A fordítást igyekeztem legjobb képességem szerint végezni a körülmények és az idő szorításában is, de a siker mértékétől függetlenül rám is érvényes az a szabály, hogy „több szem többet lát”. A nyomtatásban való esetleges megjelenés előtt tehát mindenképp javasolnám, hogy egy szakértő latinista (és lehetőleg az evangélikus egyházi szaknyelvben is járatos) lektort felkérve még egy szűrőn menjen át a szöveg.

A latin eredeti stílusát a lehető szó szerintiségen túl is törekedtem visszaadni, ami elsősorban bizonyos, a szövegben érezhető emelkedettség érzékeltetését jelenti; emiatt időnként régiesebb kifejezéseket is használtam (pl. „E férfiút...” stb.), melyek azért még nem avítottak, és reményeim szerint az eredeti hangvételt is tükrözik, illetve jobban illenek a korhoz, mint egy szikár, neutrálisabb stílus. Külön említendő egy kényszermegoldás, mellyel elégedett nem vagyok, de kompromisszumként felvállalhatónak tartottam: a viszonylag gyakran előforduló *noster* („a miénk” hímnemű alakja) szokta jelölni azt a Bartholomaeidest, akinek az életéről *éppen* szó van. Mivel a latinban a hímnemű névmások és melléknevek önmagukban állva férfit, a nőneműek nőt, a semlegesneműek dolgot jelentenek, a *nostert* „emberünk”-nek fordítottam, ami érezhetően informálisabb (már-már szerencsétlenül sztorizós) stílusú, mint a könyv egésze, de a fordítás pontos volta miatt, és mert ez a szó ugyanúgy pontosan arra utal, akiről *aktuálisan* szó van, mint a latin eredeti, mégis ezt alkalmaztam. Itt hívom tehát fel rá a figyelmet, hogy a *noster* az „emberünk”-nél jóval bensőségesebb hangú szó, de nagyon körülményes és pontatlan is lett volna mindig kitenni hogy „a mi Jónásunk” stb.

A szerző egyik stílusjegye a szokásosnál rövidebb mondatok használata, mely egyszerre ad tömör és tárgyilagos jelleget a szövegnek; ezt az eredeti tagolást többnyire követtem, helyenként azonban, ahol a két mondat között szoros volt az értelmi kapcsolat, mai nyelvérzékünknek kedvezve inkább pontosvesszővel éltem.

A helyneveket eleinte törekedtem beazonosítani és magyar változattal fordítani, kivéve ami eleve magyar alakban állt (esetleg latin végződéssel, pl. „*Tamásfalvam*”), ezeket nem ellenőriztem. A munka (kelléténel lassabb) előrehaladtával sajnos a helynevek azonosításáról le kellett mondanom. A bizonytalanul vagy egyáltalán nem beazonosítható helységneveket (ill. ilyenből képzett személy- vagy mellékneveket) további megjegyzés nélkül dőlt betűvel szedtem. Ugyanígy dőlttel állnak a bizonytalan olvasatú személynevek; viszonylag gyakori probléma, hogy ezek csak melléknévképzős (-ius/-eus) alakban fordulnak elő, így nem tudni, hogy az „alap-alak” végén volt-e magánhangzó vagy sem.

A lábjegyzetben gyakori eset, hogy latin vagy más idegen szavak fordulnak elő, ezeket a szép és egyértelmű tipográfia érdekében igyekeztem dőlttel szedni. Az itt hivatkozott művek (sokszor

rövidített) címeit eredeti alakban hozom, ezek beazonosítása túl volt lehetőségeimen. A latin nyelvű címeket (hogy kereshetőek legyenek) meghagytam latinul, természetesen a szövegben található alaktól függetlenül *alanyesetbe* téve.

Minden problémát törekedtem lábjegyzetben jelezni.

Szentendre, 2015. 06. 04.

Darvas Mátyás